

ANA HATLARIYLA POSTMODERN YAHUDİ FELSEFESİ

Prof. Dr. Mustafa ALICI

Öz: Yahudi postmodernizminin şekillendirmiş olduğu dört önemli felsefi eğilim ortaya çıktı; a. Rabbinik Yahudiliğin Hermenötik ile ahlak ve hukuksal yeniden okunmasını sağlayan felsefe b. Yahudi modernizminin sağlamış olduğu paradigmlar ile tüm insanların evrensel hakları ve bunun İsrail ahdi içindeki evrensel değerleri ve Rabbinik öğretilerinin rasyonelliğini öne çıkaran felsefe c. Modernizmin savunduğu insan aklının bağlam- özelliğinin nihai olmayışı veya beşeri ahlak ve adalet kavramlarının fani oluşunun hayal kırıklığını öne çıkaran felsefe d. Metinsel akıl yürütme neticesinde meydana gelen post Hermenötik felsefe.

Anahtar Kelimeler: Yahudilik, Yahudi felsefesi, postmodernizm, modernizm, hermenötik

POSTMODERN JEWISH PHILOSOPHY IN MAJOR THEMES

Abstract: In Jewish Postmodernism four main philosophical trends has emerged; a. The philosophy that provided with re-readings of hermeneutical Talmudic Judaism in the ethical and juridical contexts b. a philosophy with the paradigms set by Jewish modernism, emphasizing the pluralist values in the Israeli covenant and the rationality of its Rabbinic teachings c. A kind of philosophy that emphasizes the disappointment of the impermanence of the contextual specificity of the human reasoning or the transience of the concepts of human morality and justice, which modernism defended. d. Philosophy shaped by post-Hermeneutic tendencies resulting from textual reasoning.

Key Words: Judaism, Jewish Philosophy, Postmodernism, Modernism, Hermeneutics

Giriş

Bir insan modeli olarak Yahudi dünya zamanlarının her anındadır; âlemin başlangıcında, insanlığın açısında (Babil ve diaspora sürgünlerinde) şaşalı dönemlerinde (Davud ve Süleyman krallıklarında) ve son olarak son günlerde (Siyonun parlak geleceğinde) olacakların tam ortasındadır. Rabbinik Yahudi külliyatı Talmud (Talmud Bavli: Sanhedrin 90), başlangıçların Yahudiler adına daima savaş trajedileri, talihsizlikler temelsiz nefretler ve meşakkatlerle çevrili olduğunu ama orta zamanlarda bilgi, hikmet, mülk ile kaplı ihtişamın aniden bastırıldığını en sonunda ise bütün milletlere baskın ve üstün bir tahakküm dolu Siyon günlerinin geleceğini müjdeliler.

ORCID ID : 0000-0002-8070-8425

DOI : 10.31126/akrajournal.885729

Geliş tarihi : 23 Şubat 2021 / Kabul tarihi: 02 Mayıs 2021

*Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi , Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı.

Yahudilik, *sui naturis* olarak metafiziğin inşa ettiği bir dünyayı onaylayan, etnik, tarihsel inanca sahip olan ve beşerî yorumlara önem veren bir inançtır (Lambert, 1999: 303-33). Gelecekte, inşa edilecek dünyadan ve kalpten ziyade akla ve bedene ve maddi âleme önem vermektedir. Fiziksel dünyayla beraber her dünyevi şeyin ortadan kalkacağına inanan Yahudiler, Tanrı'nın rızasını kazanmak üzere insanın varlığını kutsayan, bu yönde geleceği inşa eden emir ve yasaklarla değil seçilmişlik öğretisi ile hareket etmektedir. Tanrı ile yakın ilişkiyi düzenleyen ahdi, yani yakın ortaklığı vurgulayan, son olarak tüm insanlık ile kopan Tanrı'nın yakın alakasını yeniden onarmak istemektedirler (Krasner, 2013: 486).

Modern öncesi dönemde dış dünyaya kapalı karakterdeki Yahudilik, en geniş anlamıyla geleneksel Rabbinik Yahudilik formunda idi. Bu anlamda onun düşünce sistemi, basit bir felsefe değil etno-teolojiye dayalı olarak karmaşık bir tarzda millî ve dinî kimliğe bağlı kalarak Yahudiliğe ait ortaya çıkan bir felsefeydi. Aslında bu felsefe başlı başına bir paradokstur. Zira Yahudi felsefesi, burada kendini her bağlamda Yahudi olarak sınırlayacaktır. Bu açıdan bu felsefe, saf akıldan değil Yahudi kutsal kitabı, *Mişna* ve *Talmud* gibi metinlerin yorumlarının da dâhil olduğu dinî tecrübelerden ortaya çıkan hem insanlığı kuşatıcı hem de özel bakış açıları sunan bir tarzda olacaktır.

Böylece çelişki olarak hem çeşitli ırk, renk, inanç ve cinsiyet kategorilerine sahip olan insanlığı kuşatacak hem de özel, dışlayıcı, mutlak anlamlar taşıyan Yahudi olmayı anlamlandıracak bir felsefe, günümüzde gittikçe daha boyutlu hâle gelerek tenkitçi ahlak, cinsiyet ve çok-kültürlülük gibi postmodern konuları da kapsamaya başlamıştır.

Tarafsız olamayan Yahudi felsefesi, farklı teori ve metotlarla ortaya konan yaklaşımlara sahip olsa da ortak nokta olarak tümünü Yahudiliğin halk unsuru olarak temel kesişme noktalarında buluşturarak ve Yahudi olmayan unsurlarla da donanarak zengin Yahudi tarihsel geleneğini yorumlamak ister. Normatif Yahudi teolojisi, ahit, seçilmişlik ve *monoteist vahiy* gibi hakikat olarak gördüğü dinin temel yapı taşlarını inanılan ve uygulanan dogmalar ve inançlar olarak rasyonel açıdan inceler. Yahudi felsefesi ise rasyonel bir tartışma hakkında sunulan bir öneriyi tespit etmek üzere eleştirel ve sistematik bir yaklaşımla söz konusu dinî hakikatlerin doğasını spekülâtif açıdan açıklamayı amaçlar (Samuelson- Hughes, 2015: IX- XI).

Dinlemeyi esas alan bir gelenek olan Yahudilik yabancı tesirler karşısında ihtilaf ve çatışma yerine daima uzlaşmayı öne çıkarmıştır. Söz gelişi Orta Çağ'da *Saadya Gaon* ve *Moşe Maimonides* gibi etkili Yahudi filozofları, Aristo ve onun Arap yorumcularının sistematik düşüncesine yönelirlerken kendilerini asla yabancı fikirleri Yahudiliğe sokanlar olarak görmemişlerdir. Aksine onlar, kadim dönemde Greklerin bile hikmeti kendilerinden çaldıklarını iddia ederek Yahudi geleneğinin felsefenin asıl kaynağı olduğuna inanarak kendilerini “*ıslah edici ve doğru yola getirciler*”

olarak betimlemiş böylece felsefeye meşruluk ve geçerlilik kazandırmışlardır (Samuelson- Hughes, 2015: XII).

Modern dönemde ise *Hermann Cohen*, *Hirsch Kant* ve *Heidegger* gibi filozofların görüşleri Yahudi fikir ve değerlerine uygulanmıştır. Çağdaş dönemde ise Yahudi filozofu olmayan ama Yahudi kökenli olan *Henri Bergson*, *Edmund Husserl* ve *Karl Popper* gibi düşünürlerin gelenek içindeki etkileri de hissedilmektedir.

Neticede tarihten günümüze kadar Yahudiliğin düşünce sisteminin kalbine sokulan yabancı fikirlerle geçerlilik ve meşruluk elde eden Yahudi filozofları, çağdaş çok kültürlülük ve sosyal çoğulculuk üzerinde geniş tesirleri olan ve şüpheli bireyselciliği, sübjektif realizmi ve çoklu perspektivizmi esas alan postmodern dönemde kendilerince uzlaşma veya ihtilaf ortamları yaratmıştır. Bir anlamda Yahudiliği ifsat etmek yerine onu mükemmelleştirmeye, güncel gerçek anlamına kavuşturmaya veya ıslah etmeye çabalamaktadırlar.

1. Rasyonel Modern Yahudi Felsefesinden Eleştirel

Anti-Rasyonel Postmodern Yahudi Felsefesine Dönüşümler

Modernizm, onu hararetle savunan *Jürgen Habermas*'a göre, XVIII. asrın aydınlanmacı filozofları tarafından formüle edilen bir proje olarak kendi mantıkları içinde *objektif bilim*, *evrensel ahlak* ve *bağımsız sanat* üçlemesiyle hareket eden bir düşünce biçimidir (Habermas, 1981: 9).

Modernizm ilk ortaya çıktığında, Yahudi düşünürlerce insan zihninin yaratıcı melekesine ait yenilikçi bir tarzda teolojik, felsefi ve ahlaki sistemler inşa etme çabası görülmüştü. Bunun alternatifi olanlar ise beşer aklını, hermenötik açıdan kabul görmüş bilginin tenkitçi, yorumcu ve editörü olarak anladı. Postmodern Yahudi filozofu *Borowitz*'in deyimiyile Yahudi modernizmi denen şey, başlangıçta bir boyutuyla sosyo-politik durum olup epistemolojik ve ahlaki iddiaların bir sonucu olarak bin yıllık baskı, şiddet, dışlanma ve zulümden sonra Batı'nın Fransız Devrimi'yle politik bir dönüşüm meydana getirerek Yahudi halkına tanıdığı özgürlük (*emancipazione*) ile başlamıştır. Batı'nın tanıdığı özgürlükle aydınlanmaya maruz kalan Yahudiler, maneviyatta ve felsefede devrim niteliğinde dönüşümler yaşamış nihayetinde XIX. yüzyıldan itibaren Batı toplumu, kültürü ve akademisiyle entegre olmuş ve gittikçe modernleşmeye ve buna bağlı olarak sekülerleşmeye meyletmişlerdir (Ochs, 2000: 13).

Bilhassa Yahudi dünyasının karşılaştığı ayırıcılık ve zulümlerin neticesinde elde edilen büyük özgürlük havası ile Yahudi toplumsal hayatında vahiy, gelenek ve kutsal kavramlarının yönlendirdiği bir geçiş dönemi yaşanmıştır. Bilhassa din, çağdaş kabul edilmese de özel bir yer edinmişti. Bunun neticesinde Yahudiler, kimliklerinin ne anlama geldiğini modern kavramlarla sorgulamaya başlamış ve böylece modern Yahudi düşüncesini kendi dönemlerine ait teorilerle kültürel açıdan inanılır,

teolojik açıdan güven verici ve ikna edici olumlu cevaplar vermeye çalıştılar (Borowitz, 1991: 3-4).

Bu yönde postmodern Yahudi filozof *Wyschogrod* Yahudi postmodernizmini modern varoluşçuluktan ayırıştırırken temel ölçüt olarak âlem-metin arasındaki sınırların çözümlenmesiyle ortaya çıkan bir dünya olarak betimlemektedir. Bu postmodern dünya, ona göre, Rabbinik tefsir geleneğinde hâlihazırda var olan ve varlığın anlamını analiz etmek yerine dil ve varlık açısından radikal olumsuzlamaların, kırılmaların, çatlak ve kusurların işaret ve izlerini süren bir metin bütünselliğini öne çıkarmaktadır. Bu metin bütünselliğinde öznellikler ve başkalık öncelenmekte ve bütünlükler veya bağlar arasındaki karşılıklı ilişkiler yerine parçacıkların ve açıklık yerine muğlaklıkların öne çıktığı *Martin Buber* (1878-1965) tarafından önerilen ben-sen dikotomisinin çoklu parçacıklarını esas almaktadır. *Wyschogrod*, *Holoko'* un modernite ile postmodernite arasındaki boşluğu daha da genişleterek gerçeğin objektifliği yerine dağınıklığını esas alarak aklın varoluşçu tenkitini esas almaktadır (Wyschogrod, 1993:130-134).

Wyschogrod, postmodern felsefenin öncüsü olan liberal Yahudi felsefesinin lokomotifinin Kant ve Neo-Kantçı Yahudi filozofların (bilhassa Martin Buber, Hermann Cohen, Franz Rosenzweig, Emanuel Levinas) felsefeleri olduğunu iddia etmektedir. Ona göre söz gelişi Kant'ın çağdaşlarından Yahudi filozof *Moses Mendelsshohn* (1729- 1786) Yahudiliğin, Tanrı'nın varlığına ve evreni idaresine dair öğretilerini Kantçı görüşlerle uyumlu bir şekilde aklın gerektirdiklerine uygun hâle getirmeye çabalamıştı (Ochs, 2000: 15). Yine Neo-Kantçı düşünce bağlamında 19 ve 20. yüzyılın etkili Yahudi modernist filozoflarından *Hermann Cohen* (1842-1918), Kant'ın ahlak felsefesini liberal Yahudi teolojisine sokarak *ahlaki monoteizm* adını verdiği bir yaklaşımla modernizmin ışığında ortaya çıkan felsefi tanrı fikrinin aslında İsrail'in Tanrısından başkası olmadığını öne sürmüştü (Borowitz, 1991:13- 14).

Ancak modern dönemde Yahudi kitleleri, sekülerleşmenin sonucunda sadece kendilerine empoze edilen gettolardan kaçmakla yetinmeyip aynı zamanda kendilerini asırlarca düşünmekten ve hareket etmekten men eden veya kısıtlayan eski Rabbinik uygulamalardan, Yahudi sosyal adetlerinden, eğitim ve hukuk (*halakah*) sisteminden de uzaklaşmak istediler. Böylece bir ikilem ortaya çıkmıştı: Din, ferden özel alanına hapsedilirken, kamusal alanda ise bilimsel aklın, modern politik durumun, bireysel hakların ve evrensel ahlakın hâkimiyeti söz konusu idi. Dahası batıda yaşayan Yahudiler, tarih boyunca ezilmişliklerini giderici araç olarak modernizmi bilhassa modern devlet anlayışının mucizevi bir şekilde onlara sağladığı demokratik özgürlükleri bilhassa toplumsal eşitlik anlamına gelen oy hakkını görmeye başlamışlardı (Ochs, 2000: 14).

Bunların neticesinde başka milletlerle yaşamak Yahudiler için modern dönemde Rabbinik öğretileriyle çelişmek anlamına gelecekti. Bu yüzden pek çok Yahudi, modernitenin onlara öğrettiği iki önemli rasyonel tavrı aldı. Hem bir insan olarak var

olmak hem de Yahudi kalmayı başarmak için kendi rasyonel akıllarına uygun olan seküler bir dünya görüşünü ortaya koymak.

Postmodern Yahudi düşüncesine göre modern Yahudilik, Yahudi olmanın özel oluşlarını kaybedip soyut evrensellik içinde kaybolmuştu. Yine modern Yahudilik kurtuluşu, devrimci modern ideolojilerde ararken Yahudiliği ahlak ve rasyonellik ile yer değiştirmek istemişti. Dahası modern Yahudilik, otonomi sahibi Yahudi benliğini, sırasıyla yasa, cemaat, kült ve gelenek gibi Yahudi değerlerinin üzerine çıkarırken farkında olmadan onların değerini düşürdü. Böyle yaparak modern Yahudilik, yeni Yahudi modelleri yaratma niyetiyle eski gördüğü her şeyi yok etmeyi amaçladı. Modern Yahudi filozoflar, eski Yahudi anlayışını keşfettiler. Böylelikle Modern Yahudi felsefesi bir tür baskılama, kötüleme ve tahrif edip yok etme eylemleriyle inşa edildi. Uzun yıllar anti-semitik cemiyetlerde baskı altında azınlıkta kalanlarda gözlemlenen bu tür tavırların bilhassa aşırı milliyetçi veya Siyonistlerde ortaya çıktığını söyleyebiliriz (Kepnes, 1998: 25).

Bu bakımdan Kantçı modern Yahudi felsefesi, eşyanın özünü bilmesek de bizim sınırları konusunda ve ahlaki alanda neyin doğru neyin yanlış olduğu konusunda kesin ve emin olabileceğimizi savunmuştu. Buna karşın postmodern Yahudi felsefesi ise ahlakla ilgili endişeleri evrensel kanunlarda keşfetmek yerine başarıyla ilişkilerimizde ortaya çıkarmayı amaçlar. Böylece postmodern felsefe, büyük anlatılar veya kavramlar üzerinden değil, dinamik tecrübeler ile kol kola yürümektedir (Wyschogrod, 1993:129- 130).

Eleştiri ve güncellemeyi aynı anda yapan postmodern filozoflarının modernizmin evrensellik, mega anlatılar, sömürgecilik ve emperyalizm gibi temel pratik aygıtlarına karşı ortaya koydukları şiddetli eleştiriler, aynı zamanda postmodern Yahudi felsefesinin ana hatlarını ortaya çıkaracak ve büyük katkılar sağlayacak güçtedir. Söz gelişi postmodern Yahudi filozoflarının başvuru rehberleri olan *Martin Buber* veya *Emmanuel Levinas* gibi düşünürler, kendi kendine var olma fikrine dayalı egosentrik ahlak anlayışı veya gerçekliğin sadece kendisini gözlemleyene aşikâr olacağını ve bilginin kendini ifşa etme işlevi olduğunu öğreten metafizik fikri gibi rasyonel modern yaklaşımları şiddetle eleştirdiler. Hatta postmodern filozoflara göre modernistlerin aksine bilmek aynı zamanda yorumlamaya da yol açabilmektedir. Hatta onlara göre dil, yegane bilme aracı değil bilakis insan için en iyi bilme araçlarından sadece biri olduğundan dil olmadan da bilgiye ulaşmak mümkündür. Yahudi filozoflar aynı zamanda seküler hermenötüğü benimseyen liberal edebî tenkitçilerden, pragmatik kültürel değerleri öne çıkaran Amerikan neo-pragmatistlerden, modern felsefi temellilik fikrine veya bireyselciliğe karşı çıkan Amerikan süreç teologlarından, Protestanlığın öğretilerini postmodern anlayışla yeniden güncelleyen Hristiyan post-liberal teologlardan da etkilenmektedirler (Ochs, 2000:10-12).

Postmodernizm, Yahudi filozoflarca *tarihsel bir dönemden* ziyade kavramsal bir safha olarak anlaşılan, bir düşünme yöntemi kabul edilen bir anlayıştır. Buradaki

tarihsellik modernizmin savunduğu kavram olup Yahudi kutsal metinlerinin meydana geldiği tarihleri kastetmemektedir. Zira bu anlamda Yahudilik, *Mısır'dan Çıkış*, *Sina*'daki durum, Tanrı'nın sonraki dönemlerdeki tarihe müdahaleleri veya günah ve fidye gerilimlerinin yaşandığı *Babil Sürgünü* hatta *Responsa* geleneği gibi Rabbinik kültürde Yahudilerin tarihsel varoluş meseleleri gibi hermenötik tarih anlayışları sunmaktadır (Kepnes-Ochs vd., 1998: 41).

Böylece postmodern Yahudi felsefesinde tarihsel Yahudi olmak çok daha fazla ön plana çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle Yahudi filozof, Yahudi olmanın gereği olan uygulamaları (*praxis*) mesela, Yahudi kimliğini, cemaatini, dua ve inanç sistemini yerine getirerek canlı ve dinamik bir Yahudi olma fikrini düşünce merkezine yerleştirmektedir.

Bunun yanında postmodern felsefe filozoflarının modern olandan farkı belirgin hâle gelmektedir:

1. Öncelikle postmodernizm sayesinde Yahudiliğe ait normatif disiplinler diyalojik ve plüralist bir çehre kazanmakta başlıca hasım ve temel problematik mesele prototip olarak modern felsefe olmaktadır.

2. Modernist filozofların Kartezyen modelle bilgiye dayalı geleneğe ulaşma fikri yerine garantisi olmayan ve tehlikeli gördükleri her türlü iddiaya karşı tenkitçi yöntemini uygulayarak bireysel akıl yürütme fikrini benimser.

3. Yahudi postmodern filozoflar aynı zamanda diğer genel postmodern filozoflardan da farklıdır; Yahudi filozoflar, daha derinlemesine modernizm eleştirisi içinde olup postmodern Heideggerci filozofların aksine varoluş olgusu veya sıfatları yoluyla bir şeyi tanımlamak yerine varlığın mutlak ile olan yakın ilişkisi açısından akıl yürütme betimleme içindedirler. Bu açıdan Yahudi filozofları, özel bir lengüistik, kültürel ve dinî pratik alanıyla özel bir ilişki içindedirler. Bu tür dinî uygulamalar, ilk prensipler olarak hemen kabul edilmez aksine Tanah, Rabbinik literatür ve diğer gelenek yorum ve cevapları çerçevesinde anlamlı hâle getirilip güncellenmektedir. Bu yönüyle modern rasyonelliğine sınır koyan, onun güvenilirliğini sorgulayan ve sonunda nihai hakikat konusundaki iddialarını reddeden postmodern felsefe, akılcılıktan uzaklaşmadan ona kutsal metinleri okumada, yorum yaklaşımlarına katılmada ve akıl yürütme konusundaki bağlamsal özel yolları önemsemeye önem veren çoklu yöntemler geliştirmektedir.

4. Postmodern filozof bunun yanında aynı görüşte olmayan ama geleneğe mensup farklı ekoldeki filozofların dinî uygulamalar hakkındaki görüşlerine itibar etmede ve yeni bakış açıları keşfetmekte yeteneklidir. Ancak onların aksine filozoflar, daha fazla geri bildirim ve tekrarlanan okumalarla hermenötik aygıtları çalıştırmak istemektedirler. Postmodern filozoflar bu konuda birincil metinlerin kelimelerine ilgi duymada daha etkindirler. Bu noktada Orta Çağ ve modern Yahudi filozoflarından farklı olarak hem davranış açısından hem de epistemolojik açıdan kelimelerin

otoriter yönlerine vurgu yaparken muğlak veya kesin olmayan hatta çok anlama gelebilen kelimeleri veya tam olmayan veya doğru anlamları elde etmek istemektedirler. Filozoflara göre bu faaliyet, metnin hem dindar hayatındaki yerini hem de gerçek tanımlara ulaşma işidir (Ochs, 1998: 18-20).

5. Neticede modernizmin inançta aklın kanunlarına uyması yerine postmodern düşüncedeki şüphecilik gelmiş ve böyle felsefe ve kültür, epistemolojik açıdan yapı-sökümcü bir tarza bürünerek yepyeni yorumlayıcı stratejilere sahip olmuştur (Wyschogrod, 1998: 128).

Modern Yahudilik ve onun meydana getirdiği felsefenin bu yıkıcı faaliyetlerine karşın ortaya çıkan postmodern Yahudi felsefesinin vahye ve teolojiye bir geri dönüş, onarım, iyileştirme ve güncelleme içinde olduğunu söyleyebiliriz. Modern ve otonomi sahibi bir Yahudilikten postmodern alacakaranlığına doğru yol alan Yahudi felsefesi, konuşma oyunları, metinsellik, yorumlama gibi temalara veya kendini ifşa, rasyonel, liberal ve evrensel benlikten uzaklaşmalara maruz kaldıkça kendine güvenini yetiren bir ben ile karşılaşmakta; sonuçta başka insanlarla karışmak ve yaklaşmakla kendini bulacağını düşünmektedir (Kepnes, 1998: 24- 25).

Robert Gibbs, *Yudith Greenberg*, *Steven Kepnes* ve *Peter Ochs* gibi postmodern Yahudi felsefesinin öncülerinin 1992 yılında yapmış olduğu diyalojik bir atölye çalışmasında Yahudilik açısından bir düşünce biçimi, bir akıl yürütme faaliyeti bir süreç olarak postmodern düşünce ve teolojisinin mahiyetini çizmektedirler. Söz gelişi *Steven Kepnes*'e göre postmodern düşünce öncelikle diyalojik olup hep ilişki içinde olan ve bir sonrasını düşünen Hegelci diyalektik yerine ilişki ve diyalog ile farklılıkları koruyan bir yapıdadır. Totalize etmeyen bu yüzden evrensel olmayan, her şeyi kuşatıcı bir rolde veya hikâye peşinde olmayan bir anlayıştır. Bunun yerine hiçbir zaman evrenselleştirilmeyen çoklu özel ve mahalli hikâyelerle onlardan çıkarılan gerçekliklerle sevinen bir görüştedir. Aynı yönde bir başka filozof olan *Peter Ochs* ise daha basit bir tanımlamayla postmodern düşünceyi anlamlandırmaktadır: Ona göre mantıksal açıdan bir düşünür iddia ve bakışında gelenek/modernlik, Siyonizm /diyaspora, Holokost/İsrail, teizm/ateizm gibi dikotomi içindeyse modernist değilse postmodern'dir. Bu yönüyle ona göre genel felsefe tenkitsel ve olumsuzlama içinde hareket ederken postmodern felsefe bir adım daha ileri giderek tenkitsel olumsuzluğa onarıcılık rolü yükler (Kepnes- Ochs vd., 1998: 11).

Postmodern felsefe genel olarak bir ideoloji ve bir durum olmaktan çıkarak artık entelektüel dünyada bir düşünce alanı olmaya başlamıştır. Bu yönde çağdaş Yahudi düşünürleri de bu durum içindeki Batı felsefesi içinde eğitilmektedirler. Ancak çağdaş Yahudi felsefesinin temel mantık, ahlak, metafizik, epistemolojisi Modern Batı felsefesinin baskın paradigmalarıyla artık şekillenmektedir. Modern Batı felsefesinin temel paradigmalarını *Descartes*, *Kant*, va-

roluşcu filozoflar, fenomenologlar ve Anglo-Amerikan analitik filozoflar oluşturmaktadır. *J. Derrida'dan J. Kristeva ve L. Irigaray'a* kıta Avrupa'sına ait postmodern akademik ve edebî teorisyenlerin varlığı da inkâr edilemez.

2. Diyalojik Postmodern Yahudi Felsefesinin Temel Aygıtları

Çağdaş Yahudi filozofu *Steven Kepnes*, modern dönem felsefenin diyalojik karakterde olmadığını bu yüzden de pozitif vahyi kavrama konumunda olmayacağı öne sürmektedir (Kepnes, 1998a: 48). Diyalojik bir mantıkla örülen postmodernizm çatısına Rabbinik geleneğin metinlerinden formlar ören postmodern Yahudi felsefesi, parçalı unsurlara önem veren bir yapıdadır.

2.1. Gettocu, Dışlayıcı Yahudi Kimliğinden

İnsanlık ile Yol Arkadaşlığına: Yeni Yahudi Olmak

Postmodern Yahudi düşüncesinde temel meselelerden biri dindarın bireysel kimliğidir. Filozoflara göre Çıkış Kitabı, 3. Bapta Musa, Tanrı'ya “*Ben kimim diye sorar?*” Tanrı ise “*Ben seninleyim*” (3/11-12) diye cevap vererek Musa'ya kendi varoluşu meselesini Tanrı ile beraber olmakla çözmektedir. Aslında tarih boyunca İsrail halkı, bir anlamda Tanrı ile beraber olmayı topraksız olsa da var olabilme garantisini görecektir. Zira “*Tanrı, kendisiyle beraber yürüyen (Levililer, 26/12) İsrail'e karşı daima iyidir.*” (Mezmurlar, 73).

Böylece postmodern Yahudi düşüncesinde Tanrı, Yahudiler ve âlem soyut bir düşünce değil aksine *Yasa'nın* metni aracılığıyla tarih boyunca dinamik ve canlı olarak yaşanmış, tecrübe edilmiş şeylerdir. Zaten burada *Yasa* (Torah) derken, İbrani kutsal kitap külliyatı, Talmudlar ve bunlar hakkında tarih boyunca oluşturulan tüm tefsirler anlaşılmalıdır. Bu bakımdan postmodern Yahudi'nin varoluşu *Yasa'nın* Tanrı ve âlem hakkındaki hermenötik açıdan işaretlerini içermektedir (Kepnes, 1998e: 4- 5). Yahudi olmak, dolayısıyla kimlik olarak kutsal kitap külliyatında *Midraş'ta*, Talmud'ta ve Orta Çağ felsefesi ve yorumlarında potansiyel olarak mevcut olan ama uygulamalarda da yansıtılan ve yaşanan bir gerçekliktir.

Bu açıdan düşünüldüğünde postmodern Yahudi felsefesi için Yahudi oluş dışlayıcı bir kalkış noktası değil insanlık ile bir yol arkadaşlığı/yoldaşlık demektir. Bu Yahudi oluş aslında kendini çoklu ve parçalanmış dilsel formlarla ifade edebilen bir öznellik olup aynı zamanda kişiler arasında olan ve Yahudi metinleriyle sürekli etkileşim hâlinde talep eden bir cemaat vazifesiyle karşı karşıyadır. Yahudi benliği bir tür postmodern hermenötik aygıtlarla kuşatılmış olduğundan metinleri yorumlarken kendini kaybedip yeniden bulmakta ve böyle bir metinsel diyaloglar sürecinde kendini çağdaş cemiyet ve tarihsel gelenekle entegre etmektedir. Benliğini merkezden uzaklaştıran Yahudi, bu Hermenötik süreç sayesinde Yahudi metinlerini güncellenen vurgularla merkeze alacak böylelikle *Yasa*, Yahudi varoluşunun etrafında döndüğü çekirdek hâline gelecektir (Kepnes vd., 1998c: 24).

2.2. “Merhametli Modern Haskala’dan Acı Çeken Post Modern Holokost (Şoah) ” Yüzleşmesine

Postmodern Yahudi filozof *Emmanuel Levinas*, düşünce olarak acıyı fenomenini prensip olarak ötekinin acısı olarak anlamaktadır. Ona göre acı çekme, verdiği sızı yüzünden mutlak bir boyun eğme/ pasifliktir. Bir bilinç eylemi olmayan acı çekme, aynı zamanda bir teslimiyet hatta sürekli bir teslimiyet içinde olmaya teslim olmak demektir. Bu bakımdan ahlaki bir duyarlılık adına, modern zamanın gayr-i insaniliğine karşı komşu olarak ötekinin acısını paylaşma yerine haklı çıkarma ise ahlaksızlıkların kaynağıdır. Bu bakımdan acı çekerek kötülük tanımlanamaz aksine kötülüklerin ortaya çıkması vasıtasıyla acı çekme tam anlaşılıp tasvir edilebilir. *Levinas*’a göre acı, karşılaştığı her nesneye teslimiyet içinde hareket eden insanın özgürlüğünü, kendi bilincinden bile ödün verme noktasına kadar sınırlandırabilir. Acının kaynağı kötü, acı çekenin insanlığını ezdikçe ezer. Bu bakımdan acı içindeki mutlak pasiflik içindeki bir insanı acımasızca suçlamayı en önemli modern egoist tavır olarak gören *Levinas*, ötekinin lehine olacak ve onunla yakın ilişki içinde hareket edilecek her tavrın kalkış noktasının bu sübjektifliğin ortadan kaldırılmasından geçeceğini; bu yüzden başkasının acısını duymanın en büyük samimiyet testi kabul edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (*Levinas*, 1988:157-163).

Bu noktada *Levinas*, “öteki” kavramına da açıklık getirmektedir: Ona göre öteki kişi, metafizik gerçekliğin tam mekânında bulunmakta olup insanın Tanrı ile olan yakın ilişkisinde vazgeçilmez değerdedir. Ancak *Levinas*’a göre öteki aracılık rolü üstlenmez. Yine karşıdaki kişiyle konuşan ötekinin çehresi canlı bir varoluşu gösterdiğinden bir ifade olarak kabul edilmelidir. Kendini gösteren yüz bir ifşa hâlinde olduğundan her öteki kişi, yüz yüze iken Tanrı’nın ete-kemiğe bürünmüş hâli olmasa da onu ifşa eden ve yüceliğini ima eden bir yerde bulunmaktadır (*Levinas*, 1969: 37-38).

Postmodern Yahudi felsefesi, en somut acı çekme terimi olarak Holokost (Şoah) kavramını kendileri için önemli bir işaret olduğunu, Yahudi düşüncesinin tarihten koparılamayacağı en büyük göstergesi olduğunu; dahası onun Yahudi modernitesinin sonunu ve başarısızlığını kesin olarak gösterdiğini iddia etmektedir. Ancak onlar gene de kendi dönemlerini Post-Holokost olarak daraltıcı bir dönem olarak isimlendirmeyi yararlı görmezler. Hâlbuki *Irving Greenberg*, *Emil Fackenheim* gibi modernistler, post-holokost kavramını Yahudi teolojisinin merkezi meselelerini değerlendirmek için kullanmaktadırlar. Bunun yerine postmodern filozoflar, modern Holokost felsefi söylemlerinden sonra geldiklerini düşünmektedirler (*Greenberg*, 1998: 67- 75).

Zygmunt Bauman bir keresinde şöyle demişti: “*Holokost, medeniyetimizin en yüksek safhasında ve kültürümüzün zirvesindeyken modern rasyonel bir cemiyette doğdu ve infaz edildi. Bu yüzden bir cemiyet, medeniyet ve kültür sorunudur.*” (*Bauman*, 1991: X). Böylece çoğu Yahudi düşünür, Yahudi geleneğinde kötülük verici,

zulmedici ve suç akımı formundaki antisemitik Holokost (Şo'ah)'un, acı verici her türlü totalitarizm, dogmatik rasyonalizm, evrenselcilik ve sekülerizm gibi modernitenin zayıflık, tutarsızlık ve güvensizlikler içeren argümanlarının sonuna ve Yahudi postmodern zamanlarının doğuşuna işaret ettiğinde hemfikirdir. Hatta böyle bir postmodern dönemin varlığını kabul etmeyen Yahudi düşünürler bile post-holokost dönem diyerek bu yeni devri radikal bir dönüm noktası, köklere yeniden sarılış ve geleneği aktüelleştirme anları olarak betimlemektedirler. Her iki kesimin dışında kalan üçüncü bir Yahudi düşünür grubu ise *Nietzsche*'nin Batı (Hristiyan) metafiziğinin ve modern düşünce sisteminin değerlerini yitirmesini gösteren önemli bir motosu olan “*Tanrı öldü*” cümlesini esas almaktadırlar. Bu üçüncü grup Yahudi için yeni motto “*Artık Tarih'teki Tanrı yok!*” cümlesi olup bu da tamamen seküler bir söylemle Yahudiler için ilahi mucizelerin imkânsızlığını ve sonunu ilan etmektedir (Falk, 1994- 1995: 480- 482). Bir başka söylem ise Yahve'nin artık “*Postmodern Tanrı'ya*” dönüştüğü yani artık her şeye gücünün yettiğini ve sonsuz iyilik sahibi olduğunu izhar etmeyen Post-Holokost bir Tanrı olduğudur (Bauman, 1991:158).

Postmodern düşüncenin mitolojiyi bir anlatıya dönüştürme gayreti bilinmektedir. Klasik dönemin mutlak hakikatler içeren mitler artık postmodern dönemde bireye veya topluma hizmet eden ve daha çok bilişsel yönleri öne çıkan politik bir otorite yaratıcı, bir aldatma, sanal bir gerçeklik, kurgu ve sıradan bir olaya dönüşebilmiştir (Mete, 2020: 86- 90).

Bu doğrultuda postmodern Yahudi filozoflarına göre modern düşünürler, Yahudiliğin tüm kutsal hikâyelerle örülü kurtuluş tarihinin dönüm safhalarına yaptıkları gibi mega anlatılar olarak değerlendirdikleri Holokost'u ve zulüm görmeyi tecrübe etmelerine rağmen Yahudiliğin en önemli teolojik anahtar kavramlarından olan acı çekme kavramı konusunda ilgisiz kalmışlardır. Zira postmodernizm, modernizmin aksine totalize olmuş bir benlik anlayışının baskı ve zulüm görmesini öne çıkarmaktadır (Kepnes vd., 1998a: 29-30).

Holokost Yahudi düşüncesinde olumlu ve olumsuz boyutlarıyla Yahudiliğe etki eden açık bir alan olarak karşımızdadır. Söz gelişi olumlu düşününlere göre Holokost, kronolojik tarih yerine fenomenolojik tarihe inananları haklı çıkaran bir dönem olarak *Teodise* hakkındaki geleneksel Rabbinik görüşlere geri dönüşü temsil etmektedir. Daha önce kısmi örnekleri olan ama bir bütün olarak benzeri görülmemiş bir ontolojik meydan okuma olarak Holokost, aynı zamanda Modern Batı'nın, ortaya çıkan radikal ve form verici kötülüğü önlemedeki başarısızlığını açıkça göstermektedir. Bu bakımdan postmodern düşünceye göre Yahudiliğin emir ve yasaklarını yerine getirmek basit bir dille *vahye kulak vermek* değil aynı zamanda *Auschwitz*'den yükselen feryatlara da olumlu yanıt vermek ve helak edici kudretteki Tanrı'nın İsrail ile olan birlikteliğindeki olumsuz anlamdaki ret ve inkâr demektir. Bu anlayış, aynı zamanda Holokost'u kutsal kitaplarda haber verilen apokaliptik bir olay ve dindarda ortaya çıkan “*titretici bir kutsallık*” (*tremendum*) ve Yahudi dünyasında sonucunda

veya öncesinde meydana gelen büyük olayların habercisi anlamında “*bir fetret dönemi (ceasura)*” görmektir (Cohen, 1981: 55- 56).

Acı çekme bağlamında bir başka boyut ise teolojiktir. Vahiydeki kesinti olmasına rağmen Tanrı ile beraber olan ama bu beraberlikleriyle hâlâ acı çeken Yahudiler, Mezmurlar 91/15’te dediği gibi Tanrı’nın, dert ve ızdırap içindeyken bile İsrail ile beraber olduğunu bilmektedir. Böylece Yahudi Rabbinik kültürü, Tanrı vahyini acı çeken halkına yardım sunmaya gelen bir olgu olarak gördüklerinden acı çekmeye odaklanmanın aynı zamanda Yasa okumanın en önemli karakteristiklerinden biri olarak kabul etmektedir.

Bu bağlamda postmodern Yahudi felsefesi ile İsrail’in acı çekme eylemi birleşmekte ve özel bir kavim olarak vahyin en önemli ve en karizmatik boyutu açığa çıkmaktadır. Hâlbuki modern Yahudi düşünürleri tek taraflı hareket ederek acı çekmeyi ihmal ederek genel olarak gelenekte onları baskı altına alan şeylerle haşır neşir olmayı tercih etmişlerdir. Sonuçta modernistler Tanrı’nın hem söyleme fiile dayalı olarak mazlumları, zalim ve baskıcı sistemlerin pençesinden kurtararak acıyı paylaştığını ifade ederler. Ancak postmodern Yahudi filozofları, Tanrı’nın acı çekmeye cevabının her durumda kurtarıcı bir boyutta olduğunu; bu noktada çift taraflı olumsuz bir vahiy algısına sahiptir. Bir taraftan Yahudi vahyi, hem acı bir şeyin ne olduğu hakkında olumlu ve yapıcı bir bilgi sunmanın imkânsızlığını hem de acının anlam değerini (fenomenolojisini) yaparak Rabbinik geleneğin yorumlayıcı işaretlerine ilgi duyarak diyalojik bir yaklaşım sergilerler (Kepnes vd., 1998a: 46-48).

Neticede postmodern Yahudi filozofları, dışarıdan gelen bu düşünsel faktörlerin yanında bir de Yeni Çağ’daki Yahudi özgürleşme çabalarının, Haskala (Yahudi aydınlanma hareketleri), Siyonizm, Holokost ve post-holoskt gibi içeriden ortaya çıkan ve hassas öznel Yahudi tarihsel kimliğini şekillendiren düşünce süreçlerinin katkılarını da inkâr edemezler. Modern dönemdeki Holokost’u postmodern argümanlarla yeniden düşünmek ve onu postmodern Yahudi düşüncesinin bir işaret taşı veya başlangıç noktası kabul etmek mümkündür. Ancak gene de bu gibi dışarıdan ve içeriden katkıların elit Yahudi inancının zihinsel etno-teopolitik dışlayıcılığı nedeniyle postmodern Yahudi felsefesindeki yerinin kısmi ve yüzeysel olabileceği söylenebilir (Kepnes vd., 1998d: 15).

2.3. Torahim Derekh Eretz (Dünyanın Her Yoluna Uyan Yasa): Postmodern Yahudi Hermenötiği

Postmodern Yahudi felsefesinin çığır açan en önemli özelliklerinden biri de Rabbinik gelenek ile postmodernizm arasındaki uzlaşıdan hareketle ortaya çıkan postmodern Yahudi hermenötiğidir.

Modernizmden kopan Yahudi filozofları üç önemli açılım ile postmodern hermenötik ile yakın çalışmak istemektedirler:

a. Modern hermenötiğin çokça başvurduğu soyut kavramlar veya karşılığı olmayan teorilerden uzaklaşıp ötekilerle, yani “başka insanlarla” ilişkilere önem veren ahlaki dönüşümlere göre yorum ve anlama teorileri geliştirmek.

b. Hermenötik açıdan modernistlerin yaptığı gibi bu âlem ile metin arasındaki sınırın meydana getirdiği sefih durumları betimlemeyi ve anlamayı bırakıp Rabbinik gelenekte de uygulama izleri mevcut olan ve postmodern hermenötiğin çabaladığı gibi parçalanmış ama bir bütünlük içinde çoklu metinselliklere inanmak.

c. Modern Hermenötik filozofların yaptığı gibi varoluşun anlamını tahlil etmek yerine postmodern hermenötiklerin yaptığı gibi dilde ve varoluştaki radikal ret ve inkarın, kırıkların, çatlakların veya inceliklerin izini sürmek (Wyschogrod, 1993:130).

Postmodern Yahudi Felsefesine göre yanan çalıda en somut sembolik formuyla Sina Vahyi, iki taraflı bir ilişki sunmakta ancak onu alan insan tarafından yorumlama talep eden yönü daha ağır basmaktadır. Bu bakımdan vahiy, Tanrı hakkındaki salt bilgilendirme değil yorumlama gerektiren ilahi bir şoklamadır. Bu noktada Alman Yahudisi filozof Rosenzweig (1886-1929), emir ve yasaklar, müdahale edip beşeri hayatı böldüğü (*Gesetz*); Yasa'nın ise durağanlaştırdığı (*Gebot*) iki durumdan bahsetmektedir. Ona göre emir ve yasaklar, yorumlama işi olmadığı takdirde tamamlanmaz hatta onlarda bile beşeri bilgilendirme ihtiyacı mevcuttur (Rosenzweig, 1971: 177).

Postmodern vahiy modeli buradan hareket ederek Modernist Yahudi düşünürlerin geleneksel metinlerle bağımlı koparan bir bağlam yerine, negatif bağlamsalılığı öne çıkararak iki seviyeden yapı-sökümcü hatta yeniden yapıcı bir yöntem uygularlar:

a. Moderniteyi negatif vahyin bağlamı kabul etmek; söz gelişi modernitenin inşa ettiği putlara, kaidelere, mutlaklara ve özlere karşı çıkıp reddetmek.

b. Bu gibi modern dogmalar yerine sonsuzluğu gerektiren ve pozitif karakterleşmeye imkân tanıyan anlayışlar geliştirmek.

Bu tavırlarla postmodern Yahudi felsefesi klasik kaynakları kendi yaklaşımlarıyla çok rahat okuyabilecektir. Söz gelişi kutsal kitap hikâyeleri İsrail'in dönemsel yıkımları olarak okunurken aynı zamanda İsrail'in benliğini anlamak için birer araç olarak görülebilecektir. Yine bu felsefeye göre sefaletten yola çıkarak İsrail'in Tanrı'dan izahlar ve yardım dilemesi bunun karşılığında yasalar alması ve sonuçta kendini aktüel olarak hatta kabuk değiştirerek yenilemesi şöyle önemsenmektedir: Mısır'daki kölelik, Mısır'dan çıkıştaki tasvirler, destansı kahramanlıklarla dolu dönemsel liderlikler, başarısızlıklar ve dua. Böylece Mısır'dan çıkış, Tanrının İsrail'e, atalara ve nesillere iyilik verip onun çılgınlığını ıslatması gibi tüm olumlamalara rağmen, ilk elden onları kendi kötü kaderlerine yollaması açısından negatif bir vahiydir. Yaraticı, Kurtarıcı ve Yıkıcı İsrail Tanrısı, böylece İsrail tarihinde bir devinim

hâlinde hem yaratım hem de yeniden yaratım olarak tahrir eyleminde. Postmodern anlayışa göre Tanrı, Yasa bağlamında dil sisteminin sınırlarını test ederek onu tahrir edip yeniden inşa ederek yeni bir düzen inşa etmektedir (Kepnes vd., 1998a: 50-58).

Postmodern dönemde Yasa, modern Yahudi benliği yerine merkezde olunca, Yahudi düşüncesinin temel konuları da hermenötik bir anlam kazanacak ve fenomenolojik veya psikolojik değerinden uzaklaşacaktır. Ama burada ortaya çıkacak sorun, “*ben kendimi nasıl anlamalıyım?*” formundan ziyade “*Yasa metnini nasıl anlamalıyım?*” olmalıdır. Bu şekilde metni anlamak, dil öğrenmek yoluyla retorik, kıssa ve metafor gibi hermenötik aygıtlara sahip olarak binlerce senelik tefsir geleneğini öğrenmektir. Bir başka ifadeyle kişi bütün kutsallığıyla Yasa’yı merkeze koymadığı takdirde Yahudiliğin kitap, söz ve insan anlayışlarını anlayamaz. Zira kitabı merkeze koymak demek, Yahudi benliğini metin ile Tanrı ile ilişki içinde görmek demektir (Kepnes vd., 1998c: 24-25).

Postmodern Yahudi felsefesine göre Yahudilik aslında kitabı, metinsel hatta metinler arası bir inançtır. Hermenötik açıdan Yahudilik, potansiyel açıdan kitaplarda mevcut olan ve kitapların okunmasıyla anlaşılacak ve en erken katmanlardan itibaren kümülatif olarak aktarılan bir anlayıştır. Kitapların sosyal açıdan yorumlanmasıyla anlaşılacak dinamik Yahudilik, farklı yorumlarla, farklı okumalarla, çeşitli metinler ve kitap külliyatlarıyla çağlar boyunca Yahudilerin acılarını sevinçlerini, başarısızlıklarını veya özgürlüklerini canlı bir şekilde yorumlamaktadır. Bir metin geleneği olarak kitaplardaki acıların pratiktekilerle benzeşmesi, kitap ile toplum arasında dinamik bir mantık etkileşimini doğurmakta ve okuyucular ile yazarları, peygamberler ile ilim adamlarını aynı pota içinde eriterek koruyup aktarmaktadır. Bu bakımdan Yahudi metinselliği, Yahudiliğin diğer seslerinden gafil olmamayı hedefleyen çekirdek bir kelimedir. Bu metinlerle dostluk kurmak, böylece empatinin de ötesinde bir tür *Halakah*’ın otoritesi hakkında bir yargılamada bulunmak değil Yasa’nın yeniden öğretilip okunmasına tamamen ve bütün boyutlarıyla açık olmak demektir. Bu bakımdan söylesek postmodern Yahudi felsefesi için metin merkezli gelenek olmak, gerçek ve meşru bir gelenek olmakla aynı anlamda olup Yahudi kutsal kitap külliyyatını çalışmak Yahudi toplumuyla el ele gitmek ve karşılıklı bakış açılarını müzakere ederek Yahudi halkının anlaşılmasını aydınlatmak demektir (Gibbs, 1998: 22- 24).

Postmodern Yahudi düşüncesi ise Yasa ile âlem arasında karşılıklı zenginleştirici ve eleştirel anlamda karşılıklı ilişkilere dayalı bir çabayı anlamaktadır. Yasa hakkındaki Yahudi düşüncesi ancak zengin edebî teoriler, hermenötik aygıtlar ve semiyotik anlayışlar yoluyla derinleşebilir ve çok boyutlu hâle getirilebilir. Bu noktada bir iş bölümü de olabilir. Yahudi ibadetine dair değerlendirmeler, sosyo antropolojik yaklaşımlarla anlaşılabilirken peygamberlerin dikteleriyle veya *Yahudi sadaka hukukuyla* (*halakah tsadakah*) kuralları belirlenen ahlaki faaliyetler, Levinas’ın ahlaki

kurallarıyla çok boyutlu hâle dönüştürülebilir. Dahası Kutsal Kitap hakkındaki akıl yürütme eylemleri tüketim ahlaki, narsizm, feminist yaklaşımlar veya ideoloji kitiği gibi çok geniş yelpazeye yayılmış çoklu anlayışlarla dinamik hâle getirilebilir (Kepnes vd., 1998e: 6-7).

3. Rabbinik Yasa Merkeziliğinden Postmodern

Loci Significatio (Anlam Konumu) Olarak Kutsal Metinler

Postmodern Yahudi filozofu *Kepnes*, vahyi canlı kılmak adına güncelleştirici kültürel /tarihsel lengüistik bir anlayışla kendi hermenötik anlayışını geliştirmektedir. Ona göre vahyi, klasik bir tarzda ikiye ayırıp sözlü ve yazılı Yasa olarak görerek onu statik hâle getirip Musa'ya Sina'da verilenler olarak anlamak yerine *Cemaat-Yasa- Metin* üçlemesiyle vahyin bağlayıcı ve içselleştirici doğasına vurgu yapmak istemektedir. Bu anlayış aynı zamanda onu sadece psikolojik, mistik veya bireysel boyutlardan kurtarmakla kalmayacak onu sosyal, lengüistik ve rasyonel terimlerle anlaşılabilir bir teolojiye dönüştürecektir. Postmodern insanın istediği mutlak hakikatten uzaklaşma bu modelle mümkündür. Kepnes'e göre postmodern Yahudi felsefesi bu normatif olmayan hermenötik bakış ile kendine ait hakikat değeri ile başka dinlere ait hakikat anlayışlarına beraber hitap edebilecektir (Kepnes vd., 1998c: 26-27).

Hermenötik açıdan postmodern Yahudi felsefesinin Yahudi kutsal kitaplarına anlam yeri (*loci significatio*) olarak kabul etmesi ve dili şeffaf bir araç olarak görmeyi reddetmesi önemli bir dönüşümdür. Bu anlamda metnin dünyası ortaya çıkabilecektir. Kutsal metne imtiyaz vermek, ona bir anlam alanı olarak bakmak ve sonsuz yorumlama olasılıklarına açık olmak demektir. Dolayısıyla seküler postmodern Batılı düşünürler bunu kabul etmeseler de Musa Yasası ile var olan Yahudiliğin postmodern felsefi yorumuna göre metin, kendi dünyasını doğurur. Bir başka ifadeyle bir anlam yeri olarak metne önem ve ayrıcalık vermek, aslında, düşüncede sözün üstünlüğünü savunan (logosentrik) postmodern filozof *Derrida*'nın da iddia ettiği gibi metnin dışında bir şeyi tanınamamak değil, metni yeni ufuklara götüreceği şekilde anlama, yorumlama ve anlatmanın merkezine yerleştirmektir. Bu durum postmodern Yahudi düşünürlere göre aslında Talmud geleneğine aykırı değildir. Zira Rabbi'lere göre Yahve, âlemi yaratma eyleminde metin olarak var olmadan öncede mevcut olan Yasa'ya danışmakta. Böylece yazılı Yasa, hermenötik süreçlere bağlı olarak Talmud ve sonraki Rabbinik literatürde açıklanmayla ancak çözülebilen yoğunlaşmış bir hâlde ilk formuyla duruyordu. Bu yaklaşımla postmodern Yahudi hermenötitiği, bir anlamda *Midraşim*'in seküler versiyonu sayılmaktadır (Wyschogrod, 1993: 127).

Bu anlayışa Batı postmodern düşüncesi yabancı olsa da Rabbinik düşünce asırlar boyunca bu anlayışın alt yapısını hazırlayarak Yasa merkezli bir anlayışla Tanrı Yahve'nin Yasa'ya danışarak âlemi yaratma niyetinden bahsetmekteydi. Postmo-

dem öncesi Rabbi düşüncesine göre âlemin yaratılışından önce de metin vardı. Dahası Yahudi geleneğince yazılı Yasa, aşırı bir hakikat yoğunlaşması ve özeti olarak görüldüğünden ondan süzülen ve beşer için gerekli özlerin Talmud metinlerinde veya sonraki dönemlerdeki Rabbinik metinlerde hermenötik süreçler içinde ortaya çıktığına inanıldı. Bu süreçte ortaya çıkan yorumlanacak şeyler ile bizzat yorum arasındaki sınır bulanıklığı geniş ölçüde şerhlerle giderilmeye çalışıldı. Rabbilerin bu yorumlayıcı anlayışı ile postmodern hermenötik arasındaki benzerlik, çoğu çağdaş edebî teorinin merkezindeki kural olduğundan Rabbinik olmayan yorumcular bile ortaya çıkardıkları yaklaşımlarla Midraşim'in seküler türünü ortaya koymaya başlamışlardır (Wyschogrod, 1993: 135).

3.1. Yazar- Metin Merkezli Yasa Okuma Yerine Metin Olarak Sen: “Sonsuz Ben” Karşısındaki “Fani Sen” Olarak Kutsal Metinler

Anlam konumu gibi birçok boyutlu bakış açısıyla postmodern kutsal metin anlayışı, metni daha canlı forma sokarak postmodern benlik ile özdeş hâle getirmeyi denemektedir. Ancak bu benlik, *İlahi Ben* kelimesini anlamlandıran Yahve'nin literal anlamının muhatabı olarak İsrail'i “sen” olarak anlayacaktır. Zira Yahudi toplumdaki Yasa okumasının gerçekleşmesi ancak Tanrı'nın doğrudan İsrail'e konuşmasının en somut ifadesi olan kutsal metinler, “sen” kelimesiyle form kazanmaktadır (Kepnes vd., 1998a: 59- 60).

Bu açıdan bakıldığında kutsal metnin önemli işlevi, Tanrı ile toplum arasındaki araç oluşu ilke hâline dönüştürmek, bir anlamda eşsiz bir şekilde gelişen bir ilişkiyle İsrail'i Tanrı'ya yeniden bağlamaktır. Bilhassa ayin metinleri (liturji) özellikle Yahudi metinleri olan Yasa'yı gerektirdiğinden bu aynı zamanda Yahudi okuyucuyu bizzat gerektirecektir demektir. Aslında Yahudi metinleri doğal olarak dinledikleri sürece Yahudi olmayana da konuşmaktadır. Burada metnin gerçek müellifi olan Tanrı, onu anlayacak bir yorumlayıcıya ihtiyaç olduğunu söylemekte ve Yasa Vahyi İsrail, *sonsuz ben ile fani*, beşeri ve fiziksel dünyadaki muhatabı olarak “sen” şeklindeki hitabına malik olmaktadır. Dolayısıyla Yahudi düşüncesi için ancak metin sebebiyle Tanrı ile yaklaşmak ve ona muhatap olmak mümkündür. Bu fikir, aynı zamanda postmodern Yahudi düşüncesinin metin okunduğunda ortaya çıkan ve Tanrı'nın İsrail içindeki kutsal mevcudiyeti olarak kabul edilen “*İlahi Sekine* (Shakinah)” anlayışıdır (Kepnes vd., 1998a: 60).

3.2. Postmodern Ahit, Post-Tora ve Post-Talmud Kültür: Yenilenmiş Ahit ile Yasayı Çoklu Yeniden Okumak veya Çok Sesli Gelenek

Postmodern Yahudi dindar için yenilenmiş bir ahit sunması gereken bir felsefe peşinde olan ve akıl- din ilişkisi yerine, geleneği korumak ile bireyin özgürlüğü arasındaki tercih meselesine yoğunlaşan Borowitz gibi çağdaş Yahudi filozofları bulunmaktadır (Borowitz, 1991: 254). Bu filozoflar, Yasa'nın artık tek başına okun-

mamasını aksine mutlaka çoğulcu ve yaratıcı yeni anlamlar peşinde olan postmodern bir zihinle, başkasıyla veya Tanrı ile beraber okunmasını öne çıkarmaktadır. Bir başka ifadeyle postmodern okumada başkasıyla, başkasının gözüyle yeniden okumayarak zengin ön anlamlarla metnin yorumlarında genişlik kazandırarak metne yeniden sahip olmak öne çıkmaktadır. Bu yönüyle Yahudi postmodern kutsal metin okuması, modern olandan ayrışırken, başkasıyla beraber okunmayı bilhassa Tanrı ile beraber bir beşer olarak okumayı (*ehyeh imach*) öne çıkarmaktadır.

Bunun yanında dinin kutsal kitabının tam ve literal aktarımını sağlayan, böylece formel yönleri öne çıkaran Yahudi geleneği, Yahudi öğretilerini kutsal yazı ve onların Rabbinik yorumlarından oluşturmakta ama bu iki alanı birbirinden kesin çizgilerle ayırtmamaktadır. Bilhassa modern dönemde hermenötik bu iki arasındaki dinamik araç olarak göze çarpmaktaydı. Modern yaklaşımda metinsel yorumlar Yahudi geleneğini sağlamlaştırmakta bu özellikleriyle diğer inanç sistemlerinden ayrılan Yahudi geleneği, Yahudiliği kitap merkezli bir inanç olarak inşa etmekteydi. Modern düşünürlere göre hiçbir kutsal metin, ister Rabbinik ister felsefi ister Yasa'nın özgün, tek ve eşsiz anlamı olmayacağını sonsuz yeni anlamlar kazanmaya devam edeceğini öğreten gizemli mistik (kabalist) olsun yorum olmadan anlaşılabilir kabul edilmekteydi (Levy, 2009: 83- 89).

Ancak postmodern Yahudi felsefesi için *gelenek* (*massoret* veya *massorah*), “yeni” gelenek anlamında olup, çoklu anlamlar ve değerler taşıyan, ama daha çok yıkıcı eleştirel araştırmalar isteyen metinlerden oluşan külliyatla temsil edilir. Onlara göre zamanla muğlak ve soyut hâle dönüşen gelenek, geçici bir dönem değil bir yorumlama tarzı, bir yaşam görüşü ve geçmişin taşıyıcı bir sistemidir. Böylece her dönemde bir Yahudilik, geleneğin bir yönünü yeniden keşfetmekteyken diğer bir Yahudilik ise geleneğin o yönünü ihmal etmektedir. Geleneğin inşası açısından bakıldığında tıpkı *Mişna* tenkitçiliğinin ortaya koyduğu Talmud tenkidi gibi veya kutsal kitap tenkitçiliğinin yapmış olduğu *Mişna* eleştirisi veyahut Orta Çağ Yahudi felsefesinin klasik dönem Rabbinik geleneğini eleştirel yorumlaması gibi postmodern Yahudi felsefesi de, modern Yahudiliğin görmeyi başaramadığı bir bütün dönemlerdeki Rabbinik metinleri yeniden değerlendirmesidir. Postmodern dönemde Kutsal Kitap Yahudiliği artık metin içi tenkitçilik ile çok yakın ilişki içinde bulunmakta olup modernistlerin tenkit ederek bağları kesme eylemleri yerine, yorumlayıcı diyaloglar yoluyla Yahudiliğin farklı zamanlardaki farklı formları arasındaki bağları onarmayı öne çıkarmaktadır (Kepnes vd., 1998: 31- 34).

Yahudi düşünürlere, Yahudi özneliliği ve metinselliği adına çok canlı bir kavşak noktası gördükleri postmodern felsefeyi yeniden okuyarak ve cemaatlerine uygun hâle dönüştürerek, kaçınılmaz şekilde Yahudi formuna sokarak işlerler. Postmodern Yahudi filozofların Yahudi oluşlarındaki en büyük faktörün *Torah* olduğu açıktır. *Torah* onların Yahudiliğe olan sadakatlerini ortaya çıkarmaktadır. *Torah*'a sadakat

ise Musa Yasası'na ait inanç ve kurallar hakkındaki Klasik Rabbinik yorumların literatürde esas alınmasını gerektirir. Bir başka ifadeyle postmodern filozoflar, Yasa hakkındaki Rabbinik yorumlarını postmodern semiyotik, hermenötik, fenomenoloji ve tenkitçilik temellerinde güncellenmekte yani yeniden okunmasını, yorumlanıp postmodern bir kurgu ile hermenötik anlaşılmasını yapmakta böylece postmodern Yahudi felsefesi ortaya çıkmaktadır. Çağdaş dönem Yahudi felsefesine hem bir temel hem de bir çatı kavuşturan postmodern dönem, mevcut baskın felsefeler ile Yahudi pratikleri arasındaki açık uçlu diyalojik düşünceyi de işaretlemektedir. Böylece Yahudi filozoflar, rölatif veya emperyalist olmayan ama daha çok, tanımlayıcı, çok sesli ve çoğulcu karakterde olan postmodern düşünceden yararlanarak klasik dönem rabbiler gibi kafa yormak istemektedirler (Kepnes vd., 1998e: 1-2).

Postmodern Yahudi felsefesinin kimliğini ortaya çıkaran canlı bir söylem olarak çok sesli ve çoğulcu karakteri nispi seslerin radikal bağımsızlığı anlamına geldiğinden Talmud hermenötüğü bağlamında Yasa hakkındaki farklı okuyucuları öne çıkaran başkasının farklılığına değer vererek tek sesli söylemlere karşı durmak ve uyumlu birçok sesliliğe taraftar olmak anlamındadır. Bu anlamda postmodern Yahudi felsefesi vizyon genişleterek bir anlamda Post-Talmudik kültür meydana getirme peşinde olup zamanla kaybolmuş klasik çok sesli Talmud modelini tekrar yakalamak üzere yapı-bozumcu ve yeniden değerlendirici bir anlayış içindedir. Bu doğrultuda postmodern filozoflar, Talmud bilgilerinde zaten var olan şifahi geleneğin çok sesliliğini postmodern döneme yansıtmak isterler. Zira Babil Talmud geleneğine göre (Nedarim 38a) Tanrı'dan kişisel bir hediye olarak Yasa'yı yazarak alma emrini alan (Çıkış, 34/27) Musa Peygamber, gene de cömertliğinin bir nişanesi olarak kendisine özel bir not defteri (*megillat setarim*) hükmündeki bu yazılı Yasa'yı, tüm İsrail'e ve tüm dünyaya açıklık içinde Yahudi bilgiler ile paylaşmıştı. Bu sır (*mysterium*) ile yazılı Yasa, çok sesli bir şekilde Midraş, Mişna ve Talmud gibi çoklu karakterdeki bir şifahi Yasa'ya dönüştürülecek aygıtlarla aktarılmıştı. Bunlar ise sonuçta Yahudi bilgelerinin tartışmaları yoluyla sayılamayacak kadar çok yazılı tefsirlerin ortaya çıkmasına yol açmış ve nihayetinde geleneksel olarak sözlü söylem, yazılı yorumdan önce olacağından şifahi söylemin çok sesli karakteri yazılı Yasa'nın teksesliliğini ortadan kaldırmıştı (Bruckstein, 1998: 106- 107).

Bu bakımdan çağdaş Yahudi düşünürlerine göre postmodern Yahudi felsefesi, ana hatlarıyla klasik Yahudi geleneğine, metinlerine ve inanç sistemine, modernitenin sunduğu sahte kurtuluş modellerden yola çıkmadan, yeniden dönüş, yeniden okuma yapmak üzere post-hermenötik bir bakış daha önemlisi izi silinen veya kaybedilen İsrail ile yapılan özel ahdin yollarını daha kişisel ve yakın ilişkiler bağlamında postmodern duruma göre yenileyip güncellemek demektir (Ochs, 2000: VII). Bir başka ifadeyle postmodern Yahudi felsefesi, Tanrı, Torah ve İsrail üçlemesi hakkında geliştirilen İsrail ahdini oluşturan emir ve yasaklar, İsrail halkı, kötülük gibi öğretilerin modern açıdan rasyonelleşmemesi veya toptan terkedilmesi süreci değil

aksine modernizmin disipline edilmiş bir tarzda eleştirilerek daha bilişsel bir alanda ve daha maneviyatçı bir tarzda bireysel ahlaki aygıtlarla, transnas-yonel veya transkomünal akıl ölçütleriyle bu öğretilerin yeniden okunup iyileştirilmesi ve yenilenmesi çabasıdır. Bu güncellenme eyleminin kapsamında Holokost, kavramsal emperyalizm, yapı-bozumculuk, feminizm, plüralizm gibi çoklu anlamlara, form verici veya meydan okuyucu değışiklere açık hatta genel öğretilere aykırı tanımlara götüren postmodern meselelerle bağlantılıdır (Ochs, 2000: 3- 6).

Gene de postmodern felsefe Mişna diye bilinen Rabbinik hukuk ve meşru felsefe külliyatına ait pasajlardan oluşan Talmud'un bilgilerinin ortaya koyduğu içtihatları tanımlamada çeşitlilik, yaklaşımda çok boyutluluk, geleneği çoklu güncellemelerle aktarırken Yazılı Torah diye bilinen İbrani Külliyatı ile olan ilişkisini korumak zorundadır. Bu bağlamda denebilir ki postmodern dönemde tek bir Yahudi felsefesi yoktur aksine felsefeleri vardır. Bu felsefelerin temel kuralı “*çoklu mantık (polilogos)*”, “*eleştirel akıl (ratio critica)*” ve “*Musa Yasası (Torah) 'nı*” üçlü diyaloji ile kullanmaktır. Bu açıdan bakıldığında bu formdaki felsefe doğal olarak çoklu seviyelerdeki sesler, temalar ve stillere sahip olacaktır (Kepnes vd., 1998d: 3).

Yahudi oluşu temel kalkış noktası olarak gören ve Yahudi öğretilerini yoldaş kabul eden postmodern Yahudi filozoflar, eleştirel ve şüpheli tarzda hareket etmelerine rağmen kutsal metinlerin Yahudi hayatındaki merkezi oluşunun farkındadırlar. Hegelci anlayışla tarihsel dönemlerin devamını koparan veya belli bir geleneği alıp genelleştiren ve hayal kırıklığı yaratan modernist ermenötlerin aksine postmodernistler, önceki Rabbinik metinleri alçakgönüllü ve dikkatli bir şekilde yeniden okuyup yorumlama eğilimindedirler. Böylece yeni paradigmalara ile tekrar okunan metinlerle sıcak temas kuran filozoflar, çoklu göstergeli okumalara odaklanarak tarihsel dönemler ile metinler arasındaki devamlılığa odaklanırlar. Neticede metinlere yeniden önem vererek benliği mutlaklaştıran modernistlerin aksine mutlak olanı benliğin dışında bir yere söz gelişi metne yerleştirmeye girişirler (Greenberg, 1998: 70).

Plüralist, çoksesli karakterdeki Post-Talmud kültürü bağlamındaki Yahudi felsefesi:

a. Post-Talmud kültür olarak metin ve tefsirlere yaklaşırken çoğulcu, yenilikçi, eleştirel ve yorumlayıcı düşünce ile bakabilmektir.

b. Bu felsefe, izole olmuş, otonomi sahibi kendi kütüphanesinin dışına çıkmayan modern bireylerin düşüncesi değil aksine *Martin Buber*'in ifadesiyle hem yatay olarak filozofun filozofla canlı sohbetleri hem de dikey olarak Tanrı hakkındaki metin ve tefsirler yoluyla gerçekleşen diyalojik konuşmalardır.

c. Bu felsefe, aynı zamanda düşünmeyi doğası icabı olumlamadan ziyade olumsuzlama eylemi olarak *Franz Rosenzweig*'in ifadesiyle konuşma-düşünme sentezi şeklinde özetlenebilecek felsefi konuşmalar yoluyla Yahudiler hakkında yine Yahudilerin yüz yüze veya birbirleriyle olan zengin, karmaşık, heyecan verici ve çoklu düşüncesidir (Kepnes vd., 1998e: 5).

Böylelikle Talmud geleneğinin Yasa'nın sözlerine yeni yorum ve anlamlar katanların göksel bir ilhama sahip olacağı şeklindeki övmesinden (Hakimler, 5/8; Seder Eliyahu Rabba 11) yola çıkan postmodern Yahudi felsefesi Talmud ve Midraş ile kendini mutlu ve huzurlu hissederek her türlü dogmatizmden ve duygusal tarafgirlikten uzak bir yaklaşımla Post-Talmud hermenötiğini uğraş edindir. Bu felsefeye göre bunun için eleştirel akıl yürütmeyi korumak ve putperestliğe götüren her türlü olumlama karşı durmak esastır. Zira Neo-Kantçı Alman Yahudisi filozof *Hermann Cohen* (1842-1918)'in tabiriyle, İsrail'in en bätünü özü, özeleştiriye açık olmak ve farklılaştırıcı seslere açık kapı bırakarak beşerin çile ve ızdıraplarına duyarlı olmasıdır. Bu anlamıyla Post-Talmud hermenötiğin çoğulcu ve çok sesli karakterini koruyarak yeni düşüncelere doğru yönelmek ve kaynakların sonsuzluğuna inanmak temelinde Post-Talmud kültür, kişisel bilimsel yöntemlerin çokluğuna dayanarak sübjektif rölativizm gibi modern bir tuzağa düşmeden Yahudi hakikatlerini doğrulamaya çabalar. Bu bakımdan bu yaklaşım aynı zamanda sadece *Talmud uğruna Talmud çalışmak* gibi sığ bir çaba değil, tüm insanlık aşkına Talmud çalışmak, demektir. Bunu son tahlilde Cohen'ci cümlelerle söylersek; “ Gelenek boyunca İsrail'in Yasa'ya dair her meşgalesinin temelinde aslında İsrail'in tüm insanlık lehine duyduğu derin endişeleri bulunmaktadır. Ne savunmacı teolojiye ne de asimile edici bir felsefeye sığınan tüm insanlık lehine kaygı ve sorumluluk taşıyan Post-Talmud kültürünün temelinde Yahudi özel ve seçkinliğini çağdaş insan kültürü bağlamında geliştirerek insanlığın sorunlarını felsefi açıdan değerlendiren anlayış bulunmaktadır.” (Bruckstein, 1998: 117- 118).

3.3. Teşuvah: Hermenötik Dönüşüm

Hermenötik açıdan aynı zamanda *öze dönüş* (*teşuvah*) olarak ortaya çıkma iddiasındaki postmodern Yahudi felsefesi, *Tanah* gibi belli başlı birinci kutsal metinlere ve Rabbinik literatür gibi geleneğin meydana getirdiği metinlerin ve yorumların ve cevapların etrafında organize olmak niyetindedir. Bu arzuyla felsefe, kendi yaklaşımı bağlamında tanımlayıcı ve özgün bir akıl yürütme formuyla bu metinleri okuma yolu olarak belirginleşir (Kepnes vd., 1998a: 35).

Böylece postmodern Yahudi düşüncesinde *Teşuvah* (geri dönmek) aynı zamanda postmodern Yahudi felsefesini betimleyen anahtar terimlendendir. Aslında Yahudi modernizmi Yahudilikten baskın bir şekilde sapma anlamında bir dönüşü ifade ederken bir onarım ve iyileştirme anlayışını betimleyen *Teşuvah* ise Yahudiliğe geri dönüşü anlatmaktadır. Bu geri dönüş, Yahudi vahyi ve teolojisi daha iyi anlama anlamında Rabbinik Yahudiliği bilhassa modern öncesi Rabbi öğretilerini yeniden değerli görmek demektir. Bu yaklaşımla postmodern Yahudi filozofları, gettolaşmış Yahudiliğin öteki kültürel ve dinî sistemlerden izole ettiği anlayışı yerine kültürler arası ve dinî çoğulculuk bağlamında ortaya konan bir Yahudilik anlayışına

geri dönmeyi amaçlamaktadırlar. Zira bu filozoflar, gittikçe farklılaşan dünya görüşlerinin hoşgörüsüyle karşılandığı bir evrende kendilerini yetişip daha kucaklayıcı bir politik sistem içinde yaşamaktadırlar. Bu yönüyle postmodern Yahudi felsefesi, Yahudiliği yeniden diriltmek ve iyileştirme uğruna başka kültür ve inanç modellerini karalama gibi bir modern yöntemi asla benimsememektedirler. Dahası modern Yahudilerin evrensel olan herkesle ilişki içine girmelerinin aksine, daha radikal olarak postmodern Yahudiler, daha zengin çoğulcu ortamlarda bulunup Hristiyan, Müslüman Hindu ve binlerce türüyle seküler insanlarla ilişki içinde olmayı tercih etmektedirler (Kepnes, 1998c: 25- 26).

Neticede *teşuvah*, diyalojik bir yeniden entegre eylem modeli sunmakta ve geleceğe yeniden eklenmektedir. Geleneğe ait tarih algısı burada bir pişmanlık tarihine dönüşmekte ve geçmişin günahlarının bile özdeşlenerek günah kabul edildiği onların kabul edildiği ve itiraf edilip bağışlanma dilendiği bir süreç hâline gelmektedir. Bu anlamda Yahudi postmodernizmi modernizmi terk etmeyip onu reforme etmek eğilimindedir (Kepnes vd., 1998a: 39).

3.4. Tiqqun ha Olam veya “Dünyayı Onarma Uğruna” Yeni bir Nuh Kanunları Okuması

Klasik Talmud döneminde insanlığın putperestlikten kurtulması ve mono-teizme yönelik tamirinin gerçekleşmesi amacıyla Tanrı'nın putperest milletler içindeki şahitleri ve ışığı olarak İsrailoğullarının gösterdiği gayretleri içeren *Tiqqun ha Olam (dünyayı onarmak)* kavramı bulunmakta idi (Scherman, 1985:162).

Bu anlamda daha liberal, daha çoğulcu, daha hoşgörülü, öteki oluş, acayiplik ve farklılığın haklarına daha fazla dikkat eden bir postmodern zihinle (Hendel, 2014: 428) hareket eden Yahudi felsefesinin amacı, aslında dışlayıcı bir şekilde Yahudi vazife, düşünce, metin veya uygulamaların dogmatik, savunmacı veya polemikçi bir analizi değildir. Aksine daha hetorejenliklere, farklılıklara ve çoğulcu bir bakışla Yahudi bağlamıyla ve Yahudi doğasıyla postmodern düşünceyi yorumlamak ve insanlığın lehine çaba göstererek hep beraber onarılmayı gerçekleştirme (Gibbs, 1998: 22).

Böylece hem gelenek âlemine ve Yasa'nın metnine girmek gibi iki kollu bir anlayış, hem Yahudi normatif Midraş'ını aktif hâle getirecek hem de Yahudi olmayan dünyaya genişlemeyi mümkün kılacaktır. Böylece dışlamacı olmayan aksine çoğulcu karakterde olan, pragmatik, onarıcı ve yapı-söküm-cü, muğlaklığı veya ucu açık mantığı öne çıkaran postmodern Yahudi hermenötik düşünce sadece Yahudi filozoflar arasında değil aynı zamanda kutsal kitap ve Talmud araştırmaları yapan diğer akademisyenler arasında da güçlü bağlar ve zenginleştirici uygulama alanları kuracaktır (Kepnes vd., 1998e: 7).

Bu anlamda ekolojiye duyarlı olan, sosyo-kültürel çoğulculuğa yönelik olarak dışlayıcı bir karakterde olmayan Yahudi postmodernizmi, Heretikler, Samiriler, Sadukiler, Müslümanlar, Hristiyanlar gibi başka din mensuplarını da kapsayan, Rabbi kültürü dışındaki görüşlere de itibar eden, azınlık kültürlerin hakları dâhil kültürel çeşitliliklere, farklı dünya görüşlerine ilgi duyabilen, göçmenlerin asimile olmadan entegre olmasını açık olan bir eğilim göstermektedir. Yine bu anlayış, insani ilişkilerde barış ve alçak gönüllüğü teşvik eden, ben- benim ve beni şeklindeki bencil tavırlara karşı duruş sergilemektedir (Falk, 1994- 1995: 488-497).

Postmodern Yahudi felsefesi İsrail'in seçilmesini yeniden güncelleyip açıklamak üzere insanüstü oluşu veya beşeri ilişkiler alanında onun milletlerden ayrıcalıklı olması anlamında anlamaz aksine bu imtiyazı, Tanrı ile kendisi arasındaki samimi ilişkilerin bir sonucu olarak görmektedir. Yasa'yı dar bir millet zeminine yerleştirmeyen aksine ona evrensel bir boyut kazandıran bu yaklaşım, sevgi, barış, adalet, doğruluk gibi beşeri ilişkilerde gerekli aygıtlar ile Yahudi olmayanlarla denk etkileşimlere sahip olmasını amaçlamaktadır (Novak, 2003: 254- 255).

Çağımızda *David Novak* gibi Yahudi düşünürler, Talmud'ta geçtiği üzere (Sanhedrin, 56a) yaklaşık on sekiz asırdan beri Yahudi olmayanları Nuh'un evrensel yedi kanununa göre (putperestlik, kafirlik, cinsel ahlaksızlık, kan dökmek, hırsızlık ve canlı bir hayvandan et koparmak gibi günahlardan uzak durmak) minimum sınırdaki kuralları yerine getirmekle maksimum ilişkiler için olmazsa olmaz temel şartlardan görmektedirler. Klasik Rabbinik kültürün (bilhassa Maymonides'in Nuh kanunlarını kendi doğası açısından en uygun kurallar görmesini öne çıkaran Yahudi felsefesi, modern dönemde *Moses Mendelssohn*'un bu kanunları yeniden yapılandırmasını, *Hermann Cohen*'in onları dinî kuraldan ziyade sivil kanun görmesini önemsemekte ve kendi aygıtlarıyla onları âlemin onarılması, insanlık ve doğa, ahlaki ve hukuki normların içeriği, minimal dinî inanç ve uygulama ölçütleri, insan hayatının tanım ve kutsiyeti, insan varlığının hedefleri gibi başlıklarla yeniden değerlendirmektedir. Bu bağlamda postmodern dönem Yahudiliğinin dış âlemle ilişkisi bağlamında Yahudiler için sınırı iki açıdan hâlâ Nuh kanunları belirlemektedir. Tüm insanlığa yönelik Tanrı vahyinin imkânı ölçütü ve Tanrı bilgisi hakkında insanlığın potansiyel yeteneği ölçütü (Novak, 1998: 224- 243).

Neticede çoğulcu bir Yahudilik peşindeki Yahudi düşünürler, öteki insanları da kuşatırken onların özgürlüğünü önemserken kendi gelenek kitaplarından hareket ederler. İnsanlık adına ortaya çıkan bu dünya onarımı aynı zamanda farklı bir anlayışla öteki hikmetlere de açık olmayı ve hikmetin her yerde olma gerçeğini vurgular. Bu hâliyle postmodern Yahudi düşüncesi klasik

ve modern dönemde olmayacak bir şekilde hikmet arayışında ötekiindeki bilgiyi paylaşmaya razı olacak hatta ötekinin kendi gizem ve kutsal bilgeliklerine nüfuz etmesine izin verecektir (Breslauer, 1996: 12).

4. Postmodern Yahudi Felsefeleri

Postmodern Eleştirel Aklın Katkısı veya Yeni Eklektik Eğilimler

Postmodern Yahudi felsefesi ana hatlarıyla çoklu yaklaşımlara ve eklektik bakış açılara sahiptir. Bu bakımdan postmodernizm, tek bir Yahudi felsefesi değil pek çok felsefeler hâlinde ortaya çıkar. Burada başlıca yaklaşımlardan bahsedecektir.

4.1. Kültürel-Lengüistik Yaklaşım Modeli

Postmodern Yahudi filozoflarından *Steven Kepnes*, kültürel-lengüistik bir Hermenötik yaklaşım modeli geliştirmektedir. O, Yahudilerin Yasa'nın kendileri için ne anlama geldiği kadar diğer milletlerin ve dünya dinlerinin Yasa/metin anlayışlarını tanımanın gerekli olduğunu savunmaktadır. O, kendi yaklaşım modelini inşa ederken *Wittgenstein* gibi postmodern filozoflardan, *Clifford Geertz* gibi kültür antropologlarından ve *George Lindbeck* gibi kültürel-lengüistik din teorisyenlerinden etkilenecek her dinin dışlayıcı bir tavırla kendi dil-oyununu icat ederek özel dünyasını inşa ettiğini savunmaktadır. Bu yüzden ona göre postmodern din bilginleri artık kendi geleneklerine geri dönerek yeniden okumaları, yeniden öğrenmeleri ve böylece öncelikle geçmişte kalan unutulmuş değerleri güncellemeleri gerekir. Bu modele göre Yahudilik, karmaşık semboller ve hukuki bir sistem olarak hem kültürel hem de lengüistik açıdan özel formlar içermektedir. Bu açıdan cemaat kültürüne önem veren Yahudilik spontane bakış açılarıyla veya kişisel dinî tecrübelerle hareket etmemektedir. Bundan dolayı modernizmin savunduğunun aksine Yahudilik her Yahudi tarafından yeniden icat edilen bir sistem değil, halihazırda var olan, bilinen, her bireyin içselleştirmek zorunda olduğu nesnelleşmiş bir dindir. Buradaki temel postmodern paradigma, Pesah hikâyesini içselleştiren ve böylece kölelikten özgürlüğe yürüyen İsrail oğulları içinde kalan her bir Yahudi bireyin inancını odağa almaktadır. Postmodern kültürel-lengüistik perspektiften bakıldığında çoğu modern Yahudi filozof tarafından terkedilmiş olan bu çok eski Yahudilik öğretisi artık postmodern Yahudi felsefesi için dinamik vahyi anlamak için gerekli rekabetçi bir çatı olarak ortaya çıkmaktadır (Kepnes, 1998c: 26).

Kepnes'e göre bu yaklaşım postmodernite içinde Yahudiliği yorumlamak için elverişli olmasına rağmen bazı kusurlardan azade de değildir:

1. Bu model, statik bir din- kültür ilişkisi sunma tehdidi altındadır.
2. Bu model, Yahudi geleneği içinde sürekli müzakere edilip tartışılan genelleyici ve yaygınlaştırıcı kuralları minimize etmeye meyillidir.
3. Bu yüzden bu yaklaşım, Yahudi uygulamalarındaki ihtilaf, aykırılık ve heterojenliği öne çıkaran unsurları hafife alabilir (Kepnes, 1998c: 27).

4.2. Her Dönemin Yahudiliği ile Diyalojik İlişki İçinde Olan Eleştirel Model

Postmodern Yahudi filozofu *Steven Kepnes* gibi tenkitsel açıdan ardışıl bir ilişki peşindeki postmodern Yahudi felsefesini savunanlar, evrimsel ve diyalojik bir yaklaşım ile her çağda ortaya çıkan Yahudilik formunu sadece kendinden sonraki form ile diyalojik ilişkide görmez aynı zamanda öncesinden de beslenerek geliştiğini savunurlar. Kepnes'e göre aslında tek bir Yahudiliğin değil her felsefi safhanın kendine özgü bir Yahudilik anlayışının inşa edildiğini savunan diyalojik model, bu Yahudilikler arasında bir kopukluk yerine ardışıl devamlılıkları vurgulamaktadır. Bu açıdan bakıldığında bu yaklaşım modeline, Yahudiliğin farklı formları arasındaki bağları onarabilen yorumlayıcı diyalog yaklaşımı da denebilir (Kepnes vd., 1998a: 34- 35).

Bir diğer filozof *Peter Ochs* ise hem diyalojik hem de eleştirel karakterdeki bir anlayış sayesinde Yahudi felsefesinin, geleneğin güncel tanımlanmasını, yenilenmesini ve iyileştirilmesini gerçekleştirebileceğini savunur. Ona göre bu tür diyalojik model sayesinde daha eleştirel ve acılara karşı daha duyarlı hâle gelen filozoflar, aynı zamanda Yahudi geleneği ile bağını koparmadan daha tikelci bir düşünüş, yorumlama ve yaşam anlayışı geliştirebileceklerdir (Kepnes vd., 1998a: 35).

Postmodern Yahudi filozofu *Yudit Kornberg Greenberg*, diyalojik felsefeyi savunan bir diğer düşünürdür. *Greenberg*, kendi yaklaşımının ana hatlarını şu şekilde listelemektedir:

a. Metodolojisi, ana hatlarıyla diyalojik ve metinsel akıl yürütmeye dayalı olan yeni bir felsefe topluluğu yaratmayı amaçlayan bir anlayıştır. Böylece diyalojik olan bir felsefe, daha sosyo-politik eylemlere fiilen girişecek alternatif bir entelektüel söylem ve cemiyet yaratımı kolaylıkla ortaya çıkacaktır. Buradaki temel ilham kaynağı ortak paylaşılan metinleri okumaya odaklanmış bir cemiyetin meydana gelmesidir.

b. Logosentrik bir bakışla postmodern yaklaşımda olan (Greenberg, 1996: 24) Franz Rosenzweig'in konuşma-düşünme yaklaşımının model olarak üstünlüğüne inanmaktadır. Söz gelişi Rosenzweig, modernistlerin yaptığı gibi demitolojizasyon içinde değil yaratma, vahiy, kurtuluş gibi kavramların kutsal kitaplar ve midraş bakış açısıyla yeniden mitleştirilme sürecine uygulanması taraftarıdır.

c. Ötekilerin acısını hissetmeyi ve korumayı hedefler.

d. Mitlerin teoloji içindeki entegrasyonunu savunarak ortaya çıkan felsefi kavramların felsefede özümsemesini sağlar.

e. Böylece postmodern Yahudi Felsefesi, bir boyutuyla bir "*tikkun formunda*" yani geçmişin yaralarını ve hiyerarşik her türlü düşünceyi iyileştiren ve yeniden köklü değişiklikler hedefleyen bir anlayıştır (Greenberg, 1998: 67- 75).

4.3. Felaket İçinde Kurtuluş Vaat Eden

Yeni Kantçı Eleştirel Ahlaki Yaklaşım Modeli

Yahudi asıllı postmodern filozof E. Levinas, çok sık bir şekilde Yahudiliğin eşsizliğinin Tanrı'nın aşkınlığında yattığını açıkladıktan sonra bu eşsizliğin Tanrı bilinci ve dindarın kendi bilincine dayalı ahlaki ilişki ile güçlendirildiğini belirtir. O, Yahudi ahlakının bir vizyona yani gördüğümüz her şeyin Tanrı'dan olduğunu, duyduğumuz ilahi söz hakkındaki her şeyin insana ahlaki boyutlar kattığını öğrettiğini açıklar. Böylece ona göre en özel ve sınırlayıcı kabul edilen Yahudi ahlakının evrensel bir bakış açısı getirdiğini ifade eder (Levinas 1990: 16- 17).

Bu anlayış aslında postmodern eleştirel ahlaki anlayıştaki Nietzsche'nin metafiziğinin etkisini göstermektedir. Alman düşünürün etkisindeki metafiziğe göre Sonsuz olan, kendini yok ederek beşerâ ve dünyevi bir iyileştirebilen kudret için kendi soyut sonsuzluğunu bir kenara bırakan bir Tanrı formuna kavuşacaktır. Bu ahlaki modeldeki Tanrı, hem yok edici hem de kurtarıcı kisvesinde olup felaket içinde kurtuluş vaat eden böyle bir Tanrı ile olan ahlaki ilişki, tarih boyunca İsrail'in tecrübe ettiği ve yakın ilgi adını verdiği ilişkiyi ima etmektedir. Bu kurtarıcı yıkımın tek bir kelimeyle değil tek bir tarihsel olgu ile anlamını İsrail tarihinde görebilmekteyiz. Bu ilahi durum, Hint geleneğinde kurtarıcı Brahma, Yıkıcı Şiva ile anlatıldığını, İslam düşüncesinde *Cemal* ve *Celal* olarak var olduğunu söyleyebiliriz (Wyschogrod, 1998: 132).

Yine postmodern Yahudi felsefesi için kutsala duyulan açlık sadece öğrenmenin değil aynı zamanda Yahudi ahlak anlayışının da bir alt metni teşkil etti. Rosenzweig, Buber ve Levinas gibi Yahudi filozoflarının Yeni Kantçıların ahlaka ilgisiz kalan düşüncelerine bağlı olarak öteki fikrinden yoksun bir ahlak fikri çok muğlak kalmıştı. Hâlbuki postmodern Yahudi ahlak felsefesi, etkin olmak ile ilgisiz olmak arasındaki gerilimi yükseltmekte ve aşmak için ahlaka yoğunlaşmaktadır. Bir başka ifadeyle postmodern Yahudi felsefesi, ahlaki endişeleri, özgün sorunları tahlil etme veya evrensel kanunları keşfetme meselesi olarak görmez aksine onları parçalanmış öznel dünyanın yine öznel ilişkiler yoluyla ötekilere bağlanmasında bulur (Wyschogrod, 1998: 132).

Yahudi ahlak filozofu *Zygmunt Bauman* ise modernizmin ahlaka ait kuralları tahrip ettiğini veya farklı ahlaki kültürlere izin vermeyip onları tek bir tiplerle batı ahlakında erittiğini iddia ederek bu anlayışa isyan eden postmodern ahlaka yol bulmaktadır. O, postmodernizmin yapay oluşan ahlak kanunlarını özgürleştirdiğini öne sürmektedir. Söz gelişi postmodern çoklu ahlak tercihleri, kişisel sorumluluk eylemlerini öne çıkarmakta böylelikle mutlak boyun eğme veya zaruri görev gibi katı bir anlayıştan nefes alanlarını çoğaltarak daha esnek bir anlayışa götürmektedir. Ona göre içinde bulunduğumuz çağ, aynı zamanda ahlaki müphemliğin en fazla hissedildiği dönemdir. Böylece ahlaki açıdan özgürlüğün sınırlarını zorlayacak şekilde pek

çok seçenek sunması yüzünden -postmodern ahlaki kriz denen bir çıkmaz da bulunmaktadır. Ona göre-postmodern ahlakın gün batımı mı gün doğumu mu olacağını zaman gösterecektir (Bauman, 1993: 34- 35).

Neticede ortak bir nokta olarak -postmodern Yahudi ahlakçıları, etik hakkındaki endişelerini, özgün birer sorun hâline getirmeden veya evrensel kanun keşifleri olarak tanımlamadan diğerleriyle öznel ilişkiler yoluyla özgün ve dar dünyanın kırılmasına yerleştirirler. Ahlaki bir endişe alanı olarak öteki, her türlü anlamının ötesinde olup özgün bir kavram veya hikâye değil ahlaki yanıtlar empoze eder. Bu yönde pratik akıldaki evrensel ve yargısal tortuların bıraktığı her türlü zorluktan kaçmak isteyen Yeni Kantçı felsefe, önerdiği sağduyu (sensus comunis) fikriyle hareket ederek toplumsal açıdan güzel ve iyi olan her şeyin ahlaken iyi olanı da sembolize edeceğini ve nihayetinde ahlak alanının koruması altına gireceğini iddia eder (Wyschogrod, 1998: 131).

4.4. Şefkatli Postmodern Yahudi Felsefesi Modeli

Çağdaş Yahudi filozof *Peter Ochs*, kendi anlayışını zihinsel olarak acı veren modernitenin ürünü olan Kant'ı modern felsefeyi ve Neo-Kantçı çağdaş Yahudi felsefesi hermenötik okuyan ve modernitenin teklif ettiği çözümleri eleştiren; böylece acı vermek yerine acı duyan şefkatli postmodern Yahudi felsefesi olarak açıklar (Ochs, 1997: 74).

Ochs, aynı zamanda elem duymanın ve şefkatli olmanın Yahudi kültüründe izleri olduğunu zira İsrail'in maddi ve manevi elemlerini işiten şefkatli Tanrı'nın işlerinin Yahudi geleneğinde anahtar terimler olduğunun altını çizmektedir. Buradan hareketle *Ochs*, bazı postmodern Yahudi Rabbilerin kendi yorumlarında Midraş geleneğinde bulunan "*Benim sözüm ateş gibi değil mi? Kayaları paramparça eden balyoz gibi değil mi?*" (Yeremya, 23/29) şeklindeki pasaj yorumlarında Tanrı sözünün tek bir anlamı olmadığını bir rahmet olarak farklı anlamlarının da bulunduğunu, aynı zamanda Mısır'dan çıkarken İsrail oğullarından yükselen feryatları işiten şefkatli Tanrı'nın İsrail kavminin acılarını hafifletip yüklerini azaltacak pek çok şefkatli kurtarıcı fırsatlar ve anlamlara sahip olduğundan (Çıkış, 2 ve 3. Bablar) hareketle Tanrı'nın kendi ismi adına kavmini kurtarmaya söz verdiğini belirtmektedir (Ochs, 1997: 74- 75).

Ochs, şefkat terimini modern Yahudi filozofu Hermann Cohen'den almıştır. Şefkat kelimesini basit bir kelime olarak değil Yahudi dünya görüşünün motive edici gücü olarak gören Cohen, Tanrı'nın şefkati olmazsa, insanın Tanrı'nın adaletinden, iyiliğinden ve kaderinden umudunu keseceğini açıklar. Bu yüzden Cohen, acı çeken İsrail'e karşı peygamberlerin göstermiş olduğu şefkat anlayışlarını anlatırken onların insanlığın zihninden daha çok değer verdikleri kalbine hitap ettiklerini ve uyarıcı ıstırapla orantılı bir farkındalık biçimi olarak *şefkati* [*rachamin*] betimlediklerini zira İbranicenin bu mizacı anlatan ve ana rahmi ile özdeş gördüğü harika bir isim olan

rechem kelimesine sahip olduğunu İsrail kutsal kitabının ise “*Rahim Tanrı'nın fakirlere şefkatle merhamet etmesini*” öne çıkardığını açıklar (Cohen, 1971: 71).

Ochs'a göre şefkatli postmodern Yahudi felsefesi, moderniteye çok yeni bir ilave veya farklı bir bakış yapmayan ama onu güncelleyip daha canlı ve dinamik hâle sokan donmuş modern endişeleri ısıtan böylece hermenötik açıdan zamana uygun bir kurtarıcı okuma uygulamasıdır. Bu yaklaşımda yeni olan şey umut verici anlarnın bireyselliğine odaklanmaktır. Neticede Ochs'a göre Yahudi felsefesi, bilgiyi yeniden toparlayan, çoklu anlamları olan, yaratıcı bir zenginlikle donanmış hermenötik onarım peşinde olan ama daha önemlisi modern Yahudi felsefesinin şikayet ettiği ama çözüm sunamadığı meselelere yanıt veren icracı bir düşüncedir (Ochs, 1997: 77-78).

Sonuç

Yahudilik içindeki güncel tartışmaların dil, ben-öteki ve metinsellik bağlamında felsefi açıdan kutsal kitap ve hermenötik yorumlamaları arasında gerçekleşirken teolojik açıdan ise aynı konuların vahiy ile gelenek arasında ortaya çıktığı görebiliriz.

1960'lardan itibaren Yahudi düşüncesi, Holokost sonrası dönemde kültürel ve entelektüel yeniden yapılandırma işlerini postmodernitenin sağladığı aygıtlarla halletmeye çabalamaktadır. Bu açıdan postmodern Yahudi felsefesi aynı zamanda modernite ile soyutlanmış ilim adamlarının ifa ettiği objektifliğe veya Talmud'u salt akademik bir metin gören yaklaşımlara alternatif olarak zihinsel açıdan yenileyici ve yeniden okunan bir kaynak görmektedir. Postmodern okuma, farklı okuma hatta farklı bir şekilde yeniden okumadır. Bu yönüyle bu anlayış Talmud'u aydınlatıcı hatta kurtarıcı bir kapasiteye sahip bir metin olarak anlayıp ona post kritik umutlar besleyen bir anlayış geliştirmektedir. Böylece Talmud hakkında felsefi bir incelemeye dönüşen postmodern Yahudi felsefesi; metnin yapı, form ve estetiğinin de ötesinde onun aktüel içeriğine ve bu içeriğin yaşayan ve yaşanan dinamiklerle ilgisine dikkat çeken bir anlayış sergilemektedir.

Holokost gibi acı çekme olayını kendisi için dönüm noktası seçen postmodern Yahudi felsefesine göre kutsal kıssalarda anlatılan âlemi kendi iradesiyle ifa eden, İsrail'i seçilmiş halk yapan, kavmi imtiyazlı Mesihanik ve öte dünya geleneğine hazırlayan özel metin külliyatında kodlanmış olan ilahi emir ve yasaklar gönderen aşkın Tanrı hakkındaki anlatıların yeniden yorumlanması gerekmektedir.

Teolojik aklın yerine eleştirel seküler aklın egemen olduğu bir felsefi dille anti-teodise sürecine bağlı kalan bir teolojik duyarlılıkla hareket eden postmodern Yahudi felsefesi, Tanrı ile Yahudi halkı arasındaki ilişkide yeni bir teknik kavram olan anti-teodise gibi bir olumsuzlama yöntemine başvurmaktadır. Bu terimin en önemli felsefi temeli şudur: İsrail'in Tanrı'dan acı çekme ve nimete kavuşma zincirleme eylemleri klasik anlamda Tanrı'nın İsrail ile olan yakın birlikteliğini gösterirken sü-

rekli acı çekmeler, ilgi ve sevgisini alışılmadık bir tarzda göstermek isteyen postmodern Tanrı'ya dönüşen *Yahve*'nin tarihe müdahaledeki uzun suskunluğunu, mutlak pasifliğini ve vahiydeki kesintiyi hatta başka şekilde kendini ifade edebileceğini ısratlamaktadır. Daha açık bir dille postmodern felsefe için teslimiyetçi bir acı çekme, İsrail için vahyin kesilmesi ile eşanlamlıdır.

Bu anlamda bilhassa postmodern Yahudi felsefesi, Rabbinik Yahudiliği salt postmodern görmez. Zira filozoflar, bu geleneği kendi teorilerine dönüştürmek yerine orada kendi diyalojik anlayışları için pek çok ortak nokta veya partner bulabilirler. Bu anlamda postmodern felsefenin, herhangi bir akıma veya harekete mensup olmayan filozofun ızdıraplarına en iyi yanıtları verebildiği söylenebilir. Zira postmodern Yahudi filozofu için ardışıl olarak Batı'nın Yahudilere tanıdığı özgürlükler, Haskala, Holokost ve Siyonizm bu ısrapların neticesidir.

Postmodernite kanunlarına yapışan çağdaş Yahudi felsefesi, doğru düşünce ile doğru yaşam arasındaki karmaşık ilişkiyi, klasik Rabbilerin anladığı anlamda metin, yorum ve eylem üçlemesiyle yeniden çözmeyi amaçlamaktadır. Bu çözümleme olduğu takdirde yenilenen, güncellenen ve zamana uygun hâle gelen bir Yahudi ahdi ve metafiziği gerçekleşmiş olabilecektir. Bu açıdan çağdaş Yahudi düşüncesi, Rabbinik Yahudiliği, değişen yeni şartlara uygun olarak "*Sitz im Volksleben bir inanca*" yani sosyal hayata dâhil olan bir dine dönüştürmek istemektedir.

Neticede postmodern olarak adlandırılan Yahudi felsefesinin kültürel, eleştirel, şefkatli ve metinsel çoklu yaklaşımları, sosyal veya dinî uygulamalardaki sorunlara duyulan kaygılarla şekillenmiş ve hem olumlu hem de olumsuz baktığı modernitenin ikiye bölmüş olduğu, indirgeyici modellerinin ortak bir kaygıyla teşvik edilen, kökleri klasik Rabbinik kültürdeki bir felsefedir. Bu düşünce tarzı, modern felsefesinin yörüngesine girme gibi sorunlara yeterli yanıt sunmayı da teşvik etmez. Şimdilik postmodern diye isimlendirilen bu felsefe, Batı felsefesi tarafından cesaret verilen insan deneyimlerine yönelik açık uçlu araştırmaya katılmakta ancak bu tür deneyimlerin tüm yorumlarını, bağlamlara özgü yorum paradigmalarına yönlendirmeye çalışmaktadır. Postmodern olarak adlandırılan Yahudi filozofların tercih ettiği paradigmatik bağlamlar arasında vahiy metin dünyası olarak kutsal kitap, Yahudi metin yorumlamasının oluşturduğu prototip topluluklar/cemaatler ve Yahudi cemaatlerinin sosyo-entelektüel uygulamaları gibi postmodern başlıklar sayılabilir. Bu yaklaşımlarıyla Yahudi felsefesi, Batı Hristiyan düşüncenin postmodern form kazanmasından sonra kendini başarılı bir şekilde yeni döneme uygun bir tarz ve stille izah edebilmektedir. Ama ilahi kökenli inanç sisteminin oluşturduğu Müslüman felsefe ise Orta Çağ'dan beri hâlâ suskunluğunu korumakta klasik düşünce aygıtlarıyla hareket etmeye devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Bauman, Zygmunt. *Modernity and the Holocaust*. Ithaca: Cornell University Press, 1991.
- Bauman, Zygmunt. *Postmodern Ethics*. Oxford: Blackwell, 1993.
- Breslauer, S. Daniel. "The Postmodern Moment in the Jewish Ethics: De-Signing a Postmodern Jewish Morality". *Shofar* 14/4 (1996), 1-17.
- Braiterman, Zachary. *(God) After Auschwitz-Tradition and Change in The Post-Holocaust Jewish Thought*. Princeton-New Jersey: Princeton University Press, 1998.
- Borowitz, Eugene. *Renewing the Covenant: A Theology for the Postmodern Jew*. Philadelphia: Jewish Publication Society, 1991.
- Bruckstein, Almut Sh. "Joining the Narrator A Philosophy of Talmudic Hermeneutics", *Reasoning After Revelation-Dialogues in Postmodern Jewish Philosophy*, ed. Steven Kepnes - Peter Ochs - Robert Gibbs. 105-121. Oxford: Westview Press, 1998.
- Cohen, Arthur. *The Tremendum: A Theological Interpretation of the Holocaust*. New York: Crossroad, 1981.
- Fackenheim, Emil L. *God's Presence in The History-The Commanding Voice of Auschwitz*. New York-London: Harper Publishers, 1972.
- Faur, Jose. *Golden Doves with Silver Dots- Semiotics and Textuality in Rabbinic Tradition*. Bloomington: Indiana University Press, 1986.
- Gibbs, Robert. "Postmodern Jewish Philosophy". *Reasoning After Revelation- Dialogues in Postmodern Jewish Philosophy*. ed. Steven Kepnes - Peter Ochs - Robert Gibbs. 21-24. Oxford: Westview Press, 1998.
- Greenberg, Yudit Kornberg. *Better Than Wine: Love, Poetry and Prayer in the Thought of Franz Rosenzweig*. Atlanta Scholar Press, 1996.
- _____. "Toward a Dialogic Postmodern Jewish Philosophy". *Reasoning After Revelation- Dialogues in Postmodern Jewish Philosophy*. ed. Steven Kepnes - Peter Ochs - Robert Gibbs. 67-75. Oxford: Westview Press, 1998.
- Habermas, Jürgen. "Modernity versus Postmodernity". çev. Seyla Ben-Habib. *New German Critique* 22 (1981), 3-14.
- Hendel, Ronald. "Mind the Gap: Modern and Postmodern in Biblical Studies". *Journal of Biblical Literature* 133/2 (2014), 422-443.
- Kepnes a, Steven vd. "Dialogical Practices". *Reasoning After Revelation-Dialogues in Postmodern Jewish Philosophy*. ed. Steven Kepnes vd. 29-64. Oxford: Westview Press, 1998.
- _____. b. "Holocaust". *Reasoning After Revelation- Dialogues in Postmodern Jewish Philosophy*. ed. Steven Kepnes vd. 40-42. Oxford: Westview Press, 1998.
- _____. c. "Postmodern Jewish Thinking". *Reasoning After Revelation-Dialogues in Postmodern Jewish Philosophy*. ed. Steven Kepnes vd., Oxford: Westview Press 1998, 24-27.
- _____. d. "Initial Conversation". *Reasoning After Revelation-Dialogues in Postmodern Jewish Philosophy*. ed. Steven Kepnes vd. 11- 27. Oxford: Westview Press, 1998.
- _____. e. "Introduction". *Reasoning After Revelation-Dialogues in Postmodern Jewish Philosophy*. ed. Steven Kepnes vd. 1- 8. Oxford: Westview Press, 1998.
- Krasner, David. "The Homecoming and Postmodern Jewish Philosophy". *Modern Drama* 56/4, (2013), 478-497.
- Lambert, Yves. "Religion in Modernity as a New Axial Age: Secularization or New Religious Forms?". *Sociology of Religion* 60/3 (1999), 303-333.
- Levinas, Emmanuel. *Difficult Freedom: Essays on Judaism*. çev. Sean Hand. Baltimore: The Athlone Press, 1990.
- _____. *Totality and Infinity*. çev. Alphonso Lingis. Pittsburgh: Duquensne University Press, 1969.
- _____. "Useless Suffering". *The Provocation of Levinas*, ed. Robert Bernasconi - David Wood. çev. Richard Cohen. 156-167. London: Routledge, 1988.

Levy, Ze'ev. *From Spinoza to Levinas*. ed. Yüdiþ Kornberg Greenberg. New York: Peter Lang Publishing, 2009.

Metek, Duygu, "Eskilerin Masalları: Klasik ve Modern Mitolojiden Postmodern Anlatıya Din Bilimlerinde Mitoloji", *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 21/8 (2020), 75- 93.

Novak, David. *The Image of the Non-Jew in Judaism. An Historical and Constructive Study of the Noahide Laws*. Edwin Mellen Press, New York: 1983.

Ochs, Peter. "Compassionate Postmodernism: An Introduction to Postmodern Jewish Philosophy". *The European Legacy: Toward New Paradigms* 2/1 (1997), 74-79.

_____. "Preface". *Reviewing the Covenant- Eugene B. Borowitz and the Postmodern Renewal of Jewish Theology*. ed. Peter Ochs. New York State University of New York Press, 2000.

_____. "Postmodern Definitions". *Reviewing the Covenant-Eugene B. Borowitz and the Postmodern Renewal of Jewish Theology, Reasoning After Revelation-Dialogues in Postmodern Jewish Philosophy*. ed. Kepnes vd. 17-21. Oxford: Westview Press, 1998.

_____. "The Emergence of Postmodern Jewish Theology and Philosophy". *Reviewing the Covenant-Eugene B. Borowitz and the Postmodern Renewal of Jewish Theology*. ed. Peter Ochs. 3-34. New York: State University of New York Press, 2000.

Rosenzweig, Franz. *The Star of Redemption*, çev. William W. Hallo. Boston: Beacon Press, 1971.

Samuelson, Hava Tirosh, Aaron W. Hughes. "Editors's Introduction to the Series". *Michael Fishbane-Jewish Hermeneutics Theology*. ed. Hava-Tirosh Samuelson - Aaron W. Hughes. IX-XV. London: Brill Publishing, 2015.

Wyschogrod, Edith. "Trends in Postmodern Jewish Philosophy". *Soundings: An Interdisciplinary Journal* 76/1 (1993), 129-137.